

ÖRÖKSÉGVÉDELMI (RÉGÉSZETI) HATÁSTANULMÁNY
SZOMBATHELY MEGYEI JOGÚ VÁROS
településrendezési tervéhez

Készítette: Ilon Gábor

régész szakértő

névjegyzéki eng. sorszáma: Sz-56/2001

és munkatársa: Isztin Gyula geodéta

Kőszeg, 2017.

TARTALOM

1. Bevezetés	1 – 11
2. Vizsgálat	10 – 25
3-4. Változtatási szándék és hatáselemzés	25 – 39
5. Összefoglalás	39 – 43
6. Nyilatkozat	43

Mellékletek

1–3. melléklet: Ős-, római- és középkori régészeti lelőhelyek áttekintő térképe

DVD melléklet: Öht szövege, térképmellékletek (PDF, DWG) és excell táblázatok a lelőhelyekkel, valamint word file segédlet az AutoCad állományokhoz

Az örökségvédelmi hatástanulmány (Öht) Szombathely Megyei Jogú Város (9700 Szombathely, Kossuth L. u. 1–3.) megrendelésére, a 314/2012. (XI. 8.) és 496/2016 (XII. 28.) Korm. rendeleteknek, és a 2017. június 30-án kelt megbízási szerződésnek megfelelően készült.

A megrendelő a szükséges digitális várostérképet és a megfelelő információkat a szerződés aláírását követően a rendelkezésemre bocsátotta.

A hatástanulmány szerkezetét és tartalmát a 2001. évi LXIV. törvény 85/A. §, valamint *a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról* szóló 496/2016. (XII. 28.) Korm. r. 68–69. § és annak 12. sz. melléklete tartalmazza.

Felhívom a megrendelő figyelmét, hogy jelen munkát *a szerzői jogról* szóló 1999. évi LXXVI. és a 2016. évi XCIII. tv. szerint használhatja csak fel. A közölt adatok szerződéstől eltérő célra való felhasználása, régészeti lelőhelyre vonatkozó adatok nyilvánosságra hozása, vagy továbbadása csak a szerző engedélyével, a 13/2015. (III. 11.) MvM r. szerint történhet.

1. BEVEZETÉS

A) A vizsgálatnál figyelembe vett, a kulturális örökség régészeti vonatkozásait érintő speciális törvények és rendeletek

A kulturális örökségvédelem területét bonyolult jogszabályi rendszer irányítja, amelynek alapját bizonyos nemzetközi egyezmények Magyarország jogrendjébe való beillesztése adta, illetve az 1990-es évek végétől a szakterület helyi adottságoknak megfelelő újraszabályozása következett be és zajlik napjainkban is.

A kulturális örökség védelemét megalapozó nemzetközi jogszabályok jegyzéke:

- „1954. évi Hágai Egyezmény” (1957. évi 14. törvényerejű rendelet *a kulturális javak fegyveres összeütközés esetén való védelme tárgyában Hágában, 1954. évi május hó 14. napján kelt nemzetközi egyezmény, valamint az ahhoz csatolt jegyzőkönyv (a kulturális javak háború idején megszállott területről való kivitelének tilalma tárgyában)* kihirdetéséről;
- „a Magyar Köztársaság Kormánya és az Európa Tanács tagállamai között, 1992. január 16-án kelt, Vallettában aláírt, a régészeti örökség védelméről szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről szóló 149/2000 (VIII. 31) Korm. rendelet.

Az örökségvédelemmel, régészeti lelőhelyek védelmével kapcsolatos alapvető jogszabályok jegyzéke:

- *A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről* szóló 1997. évi CXL. törvény
- *A kulturális örökség védelméről* szóló 2001. évi LXIV. törvény (továbbiakban Kötv.)
- *A világörökségről* szóló 2011. évi LXXVII. törvény

- 13/2015. (III. 11.) a régészeti lelőhely és a műemléki érték nyilvántartásának és védetté nyilvánításának, valamint a régészeti lelőhely és lelet megtalálásának anyagi elismeréséről szóló MvM rendelet
- A kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról szóló 496/2016. (XII. 28.) Korm. rendelet
- Az örökségvédelem központi szerveként 2015. január 1-től működő Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ végleges megszüntetését és beolvasását a 1312/2016. (VI. 13.) Korm. határozat (a továbbiakban Korm. hat.) 1. melléklete 8. b)-d.) pontja 2017. jan. 1-vel mondja ki. Lelőhely nyilvántartási feladatát a 496/2016. (XII. 28.) Korm. r. 3. § (1) c) pontja és a Korm. hat. 1. melléklet 8. d.) pontja alapján a továbbiakban a Miniszterelnökséget vezető miniszter látja el.
- Az Előzetes régészeti dokumentáció készítésére – 500 milliós értékhatár felett – és az ehhez kapcsolódó próbafeltárás végzésére 2017. jan. 1.-től a 496/2016. (XII. 28.) Korm. r. 3. § (3) bekezdés alapján a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft. jogosult. Utóbbi jogosult a helyi építési szabályzat elkészítése során az újonnan beépítésre kijelölt területek terepi vizsgálatára (terepbejárás) is.
- A régészeti leletek elsődleges leletfeldolgozásáról és muzeális intézménybe történő végleges befogadásáról szóló 52/2016. (XII. 29.) EMMI rendelet
- Az örökségvédelmi bírságról szóló 191/2001. (X. 18.) Korm. rendelet
- A régészeti örökséggel és a műemléki értékkel kapcsolatos szakértői tevékenységről szóló 439/2013. (XI. 20.) Korm. rendelet
- A muzeális intézményekben folytatható kutatásról szóló 47/2001 (III. 27.) Korm. rendelet

Egyéb, a kulturális örökségvédelem területét érintő jogszabályok:

- A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény – a természet védelméről, amely a földvárak és halmok (temetkezési helyek) védelméről is rendelkezik ld. 23. §
- Az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény
- A bányászatról szóló 1993. évi XLVIII. törvény
- 93/2012. (V. 10.) Korm. r. az utak építésének, forgalomba helyezésének és megszüntetésének engedélyezéséről
- A területfejlesztési koncepció, a területfejlesztési program és a területrendezési terv tartalmi követelményeiről, valamint illeszkedésük, kidolgozásuk, egyeztetésük, elfogadásuk és közzétételük részletes szabályairól szóló 218/2009. (X. 6.) Korm. rendelet
- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.).
- A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (a továbbiakban Sztv.)
- A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.)

Általános elvek

Magyarország Alaptörvénye Alapvetésének P) cikke alapján a kulturális értékek nemzetünk közös örökségét képezik. A jövő nemzedékek számára történő védelmük és megőrzésük mindannyiunk közös kötelessége, fontos állami feladat. Az Alaptörvény és az ágazati jogszabályok egységesen a helyszíni megőrzés fontosságát helyezik előtérbe, a kulturális örökségvédelem preventív jellegére helyezve a hangsúlyt.

A régészeti lelőhely – részben, mint a környezeti elemek egyike (1995. évi LIII. évi törvény 4. § 1. bekezdése) – a hatályos magyar törvények értelmében általános védelmet élvez. A törvény szelleme és a védelem logikája szerint a régészeti lelőhelyek épségének megőrzését a Kötv. rendelkezései szerint, az alábbiak alapján kell biztosítani:

A Magyarország határain belül a föld felszínén, a földben, a vizek medrében vagy máshol rejlő vagy onnan előkerülő régészeti lelet állami tulajdon, és a törvény erejénél fogva általános védelem alatt áll (Kötv. 8. § (1) bekezdése valamint 11. §). A kulturális örökség elemeinek megőrzése és megóvása a nemzet egészének feladata és kötelessége. Tilos a kulturális örökség védett elemeinek veszélyeztetése, megrongálása, megsemmisítése, meghamisítása, hamisítása (Kötv. 4. § (1. bekezdés)! Mivel a kulturális örökség védelme közérdek, megvalósítása közreműködési jogosultságot és együttműködési kötelezettséget jelent az állami és önkormányzati szervek, a nemzetiségi szervezetek, az egyházak, a társadalmi és gazdasági szervezetek, valamint az állampolgárok számára (Kötv. 5. § (1) bekezdés).

A kulturális örökség védelme érdekében a köz- és magáncélú fejlesztéseket – így különösen a terület- és településfejlesztés, terület- és településrendezés, környezet-, természet- és tájvédelem és az ezzel kapcsolatos beruházások tervezését – e védelemmel összhangban kell elvégezni (Kötv. 3. §). A régészeti örökség elemeit lehetőleg eredeti lelőhelyükön, eredeti állapotukban, eredeti összefüggéseikben kell megőrizni (Kötv. 10. § (1) bekezdés), illetve a régészeti lelőhelyek védelmére irányuló intézkedéseknek elsősorban megelőző, szükség esetén mentő jellegűeknek kell lenniük (Kötv. 10. § (2) bekezdése). Az örökségvédelmi jogszabályok ezt az úgynevezett fenntartható használat elvének alkalmazásával biztosítják, és előírják, hogy a lelőhelyek területét olyan mértékben lehet csak igénybe venni, hogy azok állománya számottevően ne csökkenjen, illetve eredeti összefüggéseik jelentősen ne károsodjanak (Kötv. 9. §).

Amennyiben a régészeti örökség helyszíni megóvása nem lehetséges, a lehető legnagyobb tudományos alapossággal, ahogy a tudományos célú kutatások esetében is, fel kell tárni, számba kell venni, értékelni kell őket, megőrzésükről gondoskodni kell (Kötv. 4. § (2) bekezdés).

A régészeti elemek vizsgálatát a Kötv.-ben meghatározott – és így a hatástanulmányban alkalmazott – alábbi fogalmi meghatározások alapján végeztük el:

Fenntartható használat (Kötv. 7. § 4.): a védett kulturális örökség olyan módon történő használata - ideértve a kármegelőző és kárcsökkentő tevékenységeket is -, amely nem haladja meg a szakmailag indokolt mértéket és nem vezet az örökség elemeinek állapotromlásához, így biztosítva fennmaradásukat a jelen és jövő nemzedékek számára.

Kulturális örökség elemei (Kötv. 7. § 11.): a régészeti örökség, a hadtörténeti örökség régészeti módszerekkel kutatható elemei, a műemléki értékek, valamint a kulturális javak.

Régészeti emlék (Kötv. 7. § 28.): a régészeti örökség ingatlan eleme.

Régészeti érdekű terület (Kötv. 7. § 29.): valamennyi terület, természetes vagy mesterséges üreg és a vízmedrek azon része, amelyen, illetve amelyben régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető.

Régészeti lelet (Kötv. 7. § 33.): a régészeti örökség érzékelt, felfedezett, feltárt - jellegénél fogva - ingó eleme, függetlenül attól, hogy eredeti helyéről, összefüggéseiből, állapotából elmozdult, elmozdították-e vagy sem. Nem minősülnek régészeti leletnek a régészeti korú tárgyak.

Régészeti lelőhely (Kötv. 7. § 35.): földrajzilag körülhatárolható terület, amelyen a régészeti örökség elemei történeti összefüggéseikben találhatók.

Régészeti megfigyelés (Kötv. 7. § 36.): a beruházás földmunkájának régész által a helyszínen történő folyamatos figyelemmel kísérése, szükség esetén a régészeti bontómunka elvégzése és dokumentálása.

Régészeti örökség (Kötv. 7. § 37.): az emberi létnek a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt és a természetes vagy mesterséges üregekben 1711 előtt keletkezett érzékelhető nyoma, amely segít megismerni az egyetemes kultúrát, az emberiség történetét, kapcsolatát környezetével, valamint hozzájárul az ország területén élt népek és a nemzet történelmének rekonstruálásához, igazolja, bemutatja, alátámasztja népünk eredetét és fejlődését, továbbá amellyel kapcsolatos információszerzés fő forrásai a feltárás és egyéb kutatási módszerek.

Régészeti védőövezet (Kötv. 7. § 38.): A védetté nyilvánított régészeti lelőhely környezete, amely biztosítja annak fenntarthatóságát, megközelíthetőségét, tájképi védelmét.

Védett örökségi elem (Kötv. 7. § 46.): Az e törvény erejénél fogva védelem alatt álló, illetve miniszteri rendelettel vagy hatósági eljárás során védetté nyilvánított kulturális örökségi elem.

A régészeti örökség védelme kiterjed (Kötv. 7A és 8. §):

7/A. § A régészeti örökség védelme kiterjed a régészeti örökség felkutatására, értékelésére, számbavételére, nyilvántartására, megőrzésére, a régészeti lelőhelyek védetté nyilvánítására.

8. § (1) A Magyarország határain belül a föld felszínén, a földben, a vizek medrében vagy máshol rejlő vagy onnan előkerülő régészeti lelet állami tulajdon, és e törvény erejénél fogva védelem alatt áll.

(2) A közgyűjteményben kulturális javakként elhelyezett régészeti leletek tulajdonjogáról az állam nevében a miniszter lemondhat régészeti gyűjtőkörrel rendelkező, nem állami fenntartású múzeumok tulajdonosai javára.

(3) A régészeti lelet kereskedelmi forgalomba nem hozható.

Általános védelem (Kötv. 11. §): A régészeti lelőhelyek e törvény erejénél fogva általános védelem alatt állnak.

Védetté nyilvánított régészeti lelőhely (Kötv. 12–16. §): Az ország és annak régiói kiemelkedő történeti és kulturális jelentőségű régészeti lelőhelyeit jogszabályban kell védetté nyilvánítani (12. §).

A 496/2016. (XII. 28.) Korm. r. 5. § (1) alapján, a nyilvántartott régészeti lelőhelyen állapotromlással járó tevékenység csak a Kötv. és e rendelet alapján, valamint az e rendeletben meghatározott engedéllyel végezhető.

A (2) bekezdés alapján a nyilvántartott régészeti lelőhely állapotromlásának minősül a réteg vagy rétegsor átvágása, a történeti összefüggés megszüntetése, a régészeti leletek eredeti helyükről történő elmozdítása régészeti feltárás nélkül. A földmunkával járó beruházással (5. § (3) bekezdés) el kell kerülni a védetté nyilvánított régészeti lelőhelyet, a nyilvántartott tájképi jelentőségű régészeti lelőhelyet és az eredeti összefüggéseiben megmaradt, helyben és fizikai állapotromlás nélkül megőrzendő régészeti emléket.

(4) A lelőhely állapotváltozásával járó régészeti feltárás esetén előnyben kell részesíteni az eredeti rétegsort és történeti összefüggést tartalmazó lelőhelyrész megtartását.

A 496/2016. (XII. 28.) Korm. r. 37. § (1) alapján a védetté nyilvánított régészeti lelőhelyen a hatóság örökségvédelmi engedélye szükséges a következő – más hatóság (örökségvédelmi szakhatóság hozzájárulásával kiadott) engedélyéhez nem kötött – tevékenységekhez: minden 30 centiméter mélységet meghaladó földmunka, tereprendezés, depó, feltöltés, töltés létesítése, illetve régészeti emlék megóvási, konzerválási munkálatai.

(2) A kérelemhez mellékelni kell: a tervezett tevékenység pontos helyszínének leírását annak földrajzi kiterjedésével, illetve helyszínrajzot (EOV vagy WGS84 földrajzi koordinátákat tartalmazó térképet), a tervezett tevékenység megnevezését, leírását, valamint a tevékenységgel érintett ingatlannal rendelkezni jogosult hozzájáruló nyilatkozatát.

(3) A hatóság döntéséhez kiemelten védett régészeti lelőhely esetén örökségvédelmi hatástanulmány készítését írhatja elő.

(4) A hatóság az engedélyt megtagadja, ha a tervezett tevékenység következtében a lelőhely megsemmisülne, vagy részleges állapotromlása következne be.

B) A vizsgálatnál felhasznált szakirodalom

Összefoglaló mű

KISS G. – TÓTH E. – ZÁGORHIDI CZIGÁNY B.: Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig. (főszerk. Feiszt Gy.) Szombathely, 1998.

Őskor

ILON G. Újabb adat a réz- és bronzkori kocsik Kárpát-medencei történetéhez. A szombathelyi METRO áruháznál talált kerék. Vasi Szemle 55. (2001) 474-485.

ILON G. Siedlungswesen und Bestattungssitten in Gőr. Zum Übergang von der Urnenfelder- zur Hallstattzeit. In: Die Drau-, Mur- und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend. Akten des internationalen und interdisziplinären Symposiums vom 26. bis 29. April 2000 in Bad Radkersburg. (Hrsg. A. Lippert) UPA 78, Bonn, 2001. 243-267. (magyarul: VSZ 55. (2001) 3-30.)

ILON G. Ein spätbronzezeitlicher Hortfund aus Szombathely (Steinamanger), Kom. Vas (Ungarn). Das Altertum 47. (2002) 149-169. (nyomdában magyarul: Savaria 27, 2003)

ILON G. Vázlat szombathely őskori településtörténetéhez. Avagy a római kor előtt is volt élet. Szombathely, 2004.

ILON G. A Lengyeli-kultúra baltás istene Szombathelyen (Vas megye). The „Axe God” of

- the Lengyel culture from Szombathely (County Vas). In: Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján. (Szerk. Bende L., Lőrinczy G.) Szentes, 2009. 225–230.
- ILON G. A régészettudomány múltja, jelene és lehetséges jövője. Számvetés a centenárium jegyében. Savaria. 32/2. (2009) 37–111.
- ILON G. Szombathely–Oladi-plató, Szombathely–Metro áruháza és környéke, Szombathely–Metro áruháza területe és Reiszig-erdő alatti dűlő, Szombathely–Kőszéri-dűlő, Szombathely–Zanat-Bogácai-értől keletre, Szombathely–Zanat, Szombathely–Jáki úti temető, Radiocarbon mérési adatok Vas megye őskori lelőhelyeiről című fejezetek – In: Farkas Cs. (Szerk.) Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. Kiállítási katalógus. Őskorunk 3. Szombathely, 2011. 41–45, 65–73, 74–78, 79–83, 238–240.
- ILON G. Kőszeghegyalja régészeti örökségének olvasókönyve. Kőszeg, 2016.
- ILON G. – FARKAS CS. Houses of the late-Lengyel settlement at the boundary of Szombathely (county Vas, Western Hungary) In: Sites and Stones. Lengyel culture in Western Hungary and beyond. Ed. Regénye J. Veszprém, 2001. 55–60. (magyarul: Arrabona 39. (2001) 49–56.)
- Ilon G. – Sümegi P. – Jakab G. – Páll D. G. – Töröcsik T.: Neolit és rézkori régészeti kultúrák és környezeti hátterük az Alpokaljáról. Neolithic and Copper Age cultures and their environment in the Alpine foreland. – In: Medinától Etéig. Tisztelgő írások Csalog József születésének 100. évfordulóján. (szerk. Bende L., Lőrinczy G.) Szentes, 2009. 189–196.
- ILON G. – SÜMEGI P. – TÓTH G. et alii. Szombathely–Zanat késő urnenezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei. Természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés. VIA – Kulturális örökségvédelmi kismonográfiák 2 Szerk.: Kvassay Judit. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Nemzeti Örökségvédelmi Központ. Budapest, 2011.
- KÁROLYI M. Adatok a Nyugat-Dunántúl kora- és középső bronzkori történetéhez. Savaria 5–6. (1975) 167–194.
- KÁROLYI M. A korai rézkor emlékei Vas megyében. Őskorunk 1. Szombathely, 1992.
- KÁROLYI M. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt. Vasi Szemle 57. (2003) : 3 271–288.
- KŐSZEGI F. A Dunántúl története a későbronzkorban. Budapest, 1988.
- PATEK E. Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest, 1968.
- SZABÓ M. – BORHY L. Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak. Budapest, 2015.
- Római kor**
- ALFÖLDI A. Kapitolumok Pannóniában. ArchÉrt Úf. 39. (1920–1922) 12–14.
- ALFÖLDY G. Pannoniai augures. Acta Antiqua 8. (1960) 157–
- ANDERKÓ K. Savaria vízvezetéke. Savaria 30. (2007) 9–46.
- BÍRÓNÉ SEY K. A szombathelyi kora császárkori dénárlelet. FolArch 12. (1960) 75–89.
- BÍRÓ SZ. Savaria nyugati temetője. Savaria 28. (2004) 63–134.
- BÍRÓ SZ. Római villához tartozó temető Szombathely–Zanat határából. Savaria 29. (2005) 53–61.
- BITNICZ L. Szombathelyen kiásott régiségekről. Tudományos Gyűjtemény 8. (1821) 3–10.
- BITNICZ L. Észrevételek a Szombathelyen kiásott római régiségekről. Tudományos Gyűjtemény 1. (1824) 75–
- BORHY L. – SOSZTARITS O. *Dii itinerarii, Itunus és Ituna* – Az utazás istenei Savariában. Savaria 23/3. (1996–97) 115–132.
- BUÓCZ T., P. Vámbélyegző Savariából. Vasi Szemle 23. (1969) 300–304.

- BUÓCZ T., P. Savaria topográfiája. Szombathely 1967.
- BUÓCZ T. – GABLER D. Savariai városfal. A városfal építési ideje a terra sigillaták tükrében. Sárvár, 2002.
- CSERMÉNYI V. – TÓTH E. Der Abschnitt der Bernsteinstrasse in Ungarn. Savaria 16. (1982) 283-290.
- FETTICH N. Adalékok Savaria amphiteatrumához. Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve 1. (1920-22) 58-64.
- FETTICH N. Colonia Claudia Savaria. Vasi Szemle 6. (1939) 113-131, 193-209.
- GÉFIN Gy. Szombathely vára. Szombathely, 1941.
- GÉFIN Gy. A szombathelyi szeminariumi és püspökkerti feltárások története 1938-1943. Szombathely, 1954. Kézirat.
- ILON G. Egy valódi „Via Rustica” Savaria territoriumán. Savaria Pars Archaeologica 25/3. (2002) 69-82.
- ILON G. (dir.) The Early and Late Roman Rural Cemetery at Nemesbőd (Vas County, Hungary). Judit Kvassay (Ed.) Archaeopress Roman Archaeology 5. Oxford, 2015.
- ILON G. – TÓTH G. Egy római kori urnasír Szombathelyről és hamvainak embertani vizsgálata. RégFüz Ser. I. No. 51. 1998. (2001) 51-58.
- ISZTIN GY. – TÁRCZY T. – TÓTH E. A savariai császári palota és díszterme. Savaria 36. (2013) 187-201.
- JÁRDÁNYI Paulovics I. Savaria-Szombathely topográfiája. (Az 1938-41. évi kutatások eredményei.) Acta Savariensia 1. (Szombathely, 1943) 14., 29. 35., 45., 46., 48-52.
- KÁDÁR Z. Savaria. Szombathely 1958.
- KÁRPÁTI K. Leletek. Vas megyei Régészeti Egylet jelentése 19-20. (1892) 68, 69.
- KÁRPÁTI K. Sabariai régiségekről. ArchÉrt Úf. 13. (1893) 445-446.
- KÁRPÁTI K. Sabariai régiségek. ArchÉrt Úf. 14. (1894) 166-167., 448-450.
- KÁRPÁTI K. Három látogatás a Vas megyei Régészeti Egylet szombathelyi régiségtárában. A szombathelyi premontrei r. kath. főgymnasium 1898/9 évi értesítője. 19-, 99.
- KÁRPÁTI K. Sabariai régiségek. ArchÉrt Úf. 18. (1898) 152-156.
- KELBERT K. Római tükrök Savariában. Savaria 31/1. (2007) 171-262.
- KISS P. Urchristliches Lampenhängeglied aus Savaria. Specimina Nova 16. 2000. (2002) 199-206.
- KISS P. – SOSZTARITS O. Ein besonderer Meilenstein aus Savaria. Savaria Pars Archaeologica 23/3. (1996-97) 101-113.
- KUNC A. – KÁRPÁTI K. Szombathely monográfiája. Szombathely, 1880.
- LÁNG N. A Savariai Dolichenus-csoportozat. ArchÉrt 3. (1943) 64-66.
- LIPP V. Egy savariai felirat. ArchÉrt 6. (1872) 174-178., 214-223.
- LIPP V. Savariai fölírtatnalmányok I. Vas megyei Régészeti Egylet jelentése 1. (1873) 18.
- LIPP V. Archaeologiai újdonságok. Régészet. Vas megyei Lapok 9. évf. 93. sz. Szombathely 1875. november
- LIPP V. A római agyagipar a Vasm. Régiségtárban. Vas megyei Régészeti Egylet jelentése 3. (1875) 62-89.
- LIPP V. A római szobrászat emlékei Vas megyében. Vas megyei Régészeti Egylet jelentése 5. (1877) 1-40.

- LIPP V. A vasmegyei régiségtár köréből. Vasmegyei Régészeti Egylet jelentése 6. (1878) 27.
- LIPP V. Tanulmányok. IV. Vázlatok Colonia Claudia Savaria közéletéből. (Szombathely, 1880.) 55-56., 62., 85.
- LIPP V. Vasmegyei régiségtár. Vasmegyei Régészeti Egylet jelentése 13. (1885) 19., 84.
- MAYER L. – TÓTH K. Régészeti kutatások Vas megyében 1952-1989. Szombathely, 1993.
- MEDGYES M. The Settlement Structure and Town Walls of Savaria as Reflected in the Latest Excavations. In: The Roman Town in Modern City. Aquincum Nostrum II. Budapest, 1998. 87-91.
- MÓCSY A. Korarómai sírok Szombathelyről. ArchÉrt 81. (1954) 167-191.
- MÓCSY A. Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959.
- MÓCSY A. Savaria utcarendszerének rekonstrukciójához. ArchÉrt 92. (1965) 27-36.
- MÓCSY A. – Szentlélek T. (szerk) Die römischen Steindenkmäler von Savaria. Budapest, 1971.
- NAGY L. A savariai capitoliumon 1791-ben talált mozaikpadló. OMRTÉ 1923-26. 100-
- OTTOMÁNYI K. – SOSZTARITS O. Spätrömischer Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. Savaria Pars Archaeologica 23/3. (1998) 145-216.
- OTTOMÁNYI K. Késő római kutak, Szombathely-Fő tér. Savaria Pars Archaeologica 25/3. (2002) 133-154.
- PANNONIA régészeti kézikönyve. (Szerk. Mócsy András – Fitz Jenő) Budapest, 1990.
- PAULOVICS I. Szent Quirinus savariai basilicájának feltárása. Vasi Szemle 5. (1938) 138-151.
- PAULOVICS I. Savaria capitoliuma. ArchÉrt 1. (1940) 19-33.
- PAULOVICS I. Lapidarium Savariense. Szombathely, 1943. (Acta Savariensia 2.)
- PAULOVICS I. Savaria – Szombathely topográfiája. Szombathely, 1943.
- PULSZKY F. A szombathelyi fiatal Bacchus. ArchÉrt Úf. 9. (1889) 167-170.
- SCHÖNVISNER I. Szombathely régiségei és története a kezdetektől a jelen időkig. Pest, 1791. (Ford. Tóth Péter) Vasi Szemle 42 (1988) 593-601.
- SOPRONI S. – KRALOVÁNSZKY A. Szombathely–Kálvária. ArchÉrt 84. (1957) 86.
- SOPRONI S. Angaben zur späten Geschichte der Bernsteinstrasse. Savaria 16. (1983) 347-353.
- SOSZTARITS O. Topographische Forschungen im südlichen Teil von Savaria. Die Notgrabung auf dem Hauptplatz von Szombathely (1991-92) In: La Pannonia e l'Impero Romano" Accad. d. Ung. e l'Inst. Roma, 1994. (magyarul: Pannicvlvs C/21. 1994.)
- SOSZTARITS O. Urchristliche Kleidungsnagel aus Savaria. Specimina Nova. A pécsi JPTE Történelmi Tanszékeinek Évkönyve 12. (1998) 311-318.
- SOSZTARITS O. A szombathelyi Fő tér kutatásáról. Savaria Pars Archaeologica 23/3. (1998) 97-100.
- SOSZTARITS O. Topographische und chronologische Problemen des Iseum von Savaria. In: Aegyptus et Pannonia 1. Budapest, 2002. 173-174.
- SOSZTARITS O. – BALÁZS P. – CSAPLÁROS A. (Szerk.) A savariai ISIS szentély. Szombathely, 2013.
- SZENTLÉLEKY T. A szombathelyi Isis-szentély. Budapest, 1960.
- TORBÁGYI M. A Szombathely-herényi római aranyéremlelet. Numizmatikai Közlemények 92-93. (1993-1994)
- TORBÁGYI M. Elfelejtett római éremleletek (III. rész) A zarkaházi denár-lelet. III. rész. Numizmatikai Közlemények 96-97 (1997-1998) 14.

- TÓTH E. A Savaria – Bassiana útszakasz. ArchÉrt 104. (1977) 65-75.
- TÓTH E. Savaria. Egy római colonia kialakulása a Borostyánkő út mentén. Panniculus C/1. 1992.
- TÓTH E. Fettich Nándor és a Savaria topográfia. Vasi Szemle 55:4. (2001) 413-420.
- TÓTH E. A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban. ArchÉrt 126. (2001) 5-33.
- TÓTH E. Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei. Savaria 34/2. (2011)
- TÓTH E. – VIDA T. – TAKÁCS I. Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán. Pannonhalma – Szombathely, 2016.
- TÓTH I. IV. századi áldozóhely nyomai a savariai Iseum mellett. ArchÉrt 102. (1975) 46-51.
- TÓTH I. A savariai Iseum kutatásának eredményei és feladatai. Savaria Pars Archaeologica 23/3. (1998) 329-352.
- VARSÁNYI J. A Szombathelyi határban 1836-1845-ig kiásott régiségek topographikus leírásai. ArchÉrt 4. (1871) 213-218. (Panniculus C/94. Szombathely, 2001)
- Középkor**
- HAJMÁSI E., P. Szombathely, középkori Vártemplom. Címszó In. Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 1. Általános helyzetkép. (Szerk. Feld I.- Horler M.- et.al.) Budapest, 1988. 385-386., 393-394., 390., 393.
- HAJMÁSI E., P. Szombathely középkori várának kutatástörténete és a külső várfal nyomvonalának meghatározása néhány ponton. Savaria 20/1. (1991) 39-51.
- HAJMÁSI E., P. Szombathely mezőváros területén feltárt három középkori házi népi építészeti tanulságai. In: A Nyugat-Dunántúl népi építészete. (szerk. Cseri M.) Szentendre-Szombathely, 1995. 197-209.
- HAJMÁSI E., P. Kályhacsempék Vas megyéből. In. Vas megye népművészete (Szerk. Gráfik I.) Szombathely, 1996. 243-255.
- HAJMÁSI E., P. – KISS G. et. al. Boldogasszony (Szűz Mária-templom). In. Lapidarium Hungaricum 6. Vas megye II. (Szerk. Lővei P.) 375-394.
- HAJMÁSI E., P. – Lővei P. Ferences kolostor. In. Lapidarium Hungaricum 6. Vas megye II. (szerk. Lővei P.) Budapest, 2002. 407-414.
- HORVÁTH C. Kora Árpád-kori temető Szombathely–Kisfaludy Sándor utca területén. S-végű karikaékszerek a kora Árpád-kori Nyugat-Dunántúlon. Szombathely, 2016.
- ILON G. Előzetes beszámoló a Szombathely-szentmártoni kora Árpád-kori temető feltárásáról. In. Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon. Tudományos konferencia Tatabánya, 2001. július 30-31. Tatabányai Múzeumi Tudományos Füzetek 6. (szerk. Kisné Cseh J.) Tatabánya, 2002. 183-202.
- KISS G. A Szombathely-Kőszegi úti avar lovassír. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984-1985/2. 431-462.
- KISS G. Vas megye 10-12. századi sír- és kincsleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga 2. (Sorozatszerk. Kovács L.-Révész L.) Szombathely, 2000.
- KISS G. – TÓTH E. A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984-1992. CommArchHung 1993. 175-199.
- KISS G. – TÓTH E. et.al. Szt. Márton-templom. In. Lapidarium Hungaricum 6. Vas megye II. (Szerk. Lővei P.) Budapest, 2002. 345-374.

PAP I. K. Késő középkori adatok Szombathely történetéhez. A Kőszegi utcai emlékek. Savaria 27. (2003) 149-186.

PAP I. K. Középkori gazdasági épület Szombathely északi határában. Savaria 28. (2004) 265-308.

SZILÁGYI M. Városok, utak, kereskedelem. Az úthálózat szerepe Vas megye városi fejlődésében a 13-14. században. Savaria 36. (2013) 223-241.

TAKÁCS I. – IVICSICS P. Szentkirály, középkori plébániatemplom. In. Lapidarium Hungaricum 6. Vas megye II. (szerk. Lővei P.) Budapest, 2002. 425-434.

TÓTH E. Sabaria – Szombathely Karoling vára. Vasi Szemle 32. (1978) 396-413.

TÓTH E. A Sabaria/szombathelyi vár 9-13. századi történetéhez. Savaria Pars Archaeologica 23/3. (1998) 359-368.

VÉKONY G. Északnyugat-Dunántúl a IX. században és a „Uuangeriorum marcha”. Savaria 15. (1985) 215-229.

VÉKONY G. A Karoling Birodalom „délkeleti” határvédelme kérdéséhez. Komárom megyei Múzeumok Közleményei 2. (1987) 43-75.

C) További felhasznált dokumentumok

1. A Savaria Múzeum Régészeti Adattára, 2016. december 31-ig bezárólag.
 2. Közös jövőnk Szombathely. Szombathely a XXI. század második évtizedében. Szombathely MJV társadalmi-gazdasági programja. 2011. című szakanyag
 3. Helyi közösségfejlesztési stratégia 2014-2020. 2016. október című szakanyag
 4. Szombathely Megyei Jogú Város településfejlesztési koncepciója integrált településfejlesztési stratégiája. I. számú módosítás. Budapest, 2017. március
8. Készítette: Városfejlesztési Zrt. (a továbbiakban: ITS)

2. VIZSGÁLAT

A vizsgálat tárgya: Szombathely MJV közigazgatási területe (97,5 km²)

A hatástanulmány elválaszthatatlan részét 3 nyomtatott térképmelléklet, digitális térképek (PDF, dwg), és excell táblázatok (és mindezek DVD-n) képezik.

A vizsgált településen a lakosság száma 77 566 fő a KSH 2014. évre vonatkozó adata alapján. A terület egy része beépített, belterületi, valamint kertvárosias és külterületi pl. szántóföldi művelés alatt áll, illetve parlagon van. A hatástanulmány elkészítése során célzott terepbejárásokat nem végeztünk.

Ugyanakkor a legújabb városi dokumentumból (Helyi közösségfejlesztési stratégia 2014-2020. 2016. október, p. 9.) is köztudott alapvetés (aláhúzás, kiemelés a Szerzőtől), ami megerősíti a munka szükségességét és mellőzhetetlenségét:

„A gazdasági és társadalmi folyamatok összefüggő jellege, illetve Szombathely közösségeinek helyi történelmi örökségeken alapuló identitására alapozva megállapítható, hogy igazán sikeres közösségfejlesztési intézkedések abban az esetben tudnak hatékonyak és sikeresek

lenni, ha a helyiek bevonása a város teljes területén meg tud valósulni, és az egyes városrészek, lakóközösségek szombathelyi városi közösségként tudnak megerősödni.”

Az ITS pedig alapvetően három átfogó célt fogalmazott meg: a Széll Kálmán Tervet (Virágzó Gazdaság), a Szent Márton Tervet (Megújuló és Befogadó Társadalom) és az Éhen Gyula Tervet (Vonzó Városi Környezet). Az utóbbi e munka során különösen fontos szempontokat vet fel.

Az 1950-es évektől igen intenzív régészeti kutatásoknak köszönhetően a vizsgált terület jól ismert, kiemelkedően gazdag régészeti lelőhelyekben, sőt ezek rendszerben is jól értelmezhetők.

A lelőhelyek központi revíziója legutóbb – sajnos nem minden probléma nélkül – 2008-2009-ben történt meg. A *Miniszterelnökség Örökségvédelmi Hatósági Főosztály Örökségvédelmi Nyilvántartási Osztálya 2017. július 27-én kelt, ÖNYO/664/2 (2017) ikt. számú levele mellékleteként küldte meg a MJV Főépítési Irodája számára a régészeti lelőhelyek aktuális jegyzékét (xls. táblázat és térinformatikai állomány)*. Természetesen ezt használtam.

a) Történeti leírás

A várostörténet leírását itt külön nem adom, hiszen azt a korszakos bontás alábbi összefoglalásai tartalmazzák.

b) A régészeti örökség felmérése

1. Az őskori örökség elemzése

A korszak kutatása – az utóbbi közel négy évtized kivételével – eléggé elmaradott volt, pontosabban háttérbe szorult és alárendelődött a római kori Savaria-kutatásnak. Az utóbbi öt évben újra a korábbi tendencia – a római kor első- és felsőbbrendűsége – látszik mutatkozni. Ennek következtében – nem utolsósorban a római koros ásatási metodikának köszönhetően, azaz a kőfalak és terrazzók alatti rétegeket csak ritkán vizsgálták és vizsgálják – a belváros (a régészetileg védett Savaria) területén alig ismertek, s ha igen, csak kis felületen őskori jelenségek. Holott, mivel ez a terület a két vízfolyás közötti magasan fekvő rész, értelemszerűen a korai időktől (újőkortól, a Kr. e. VI. évezred közepétől) lakták. Az Ady tér (a késői újőkori és korai rézkori lengyeli kultúra), a Romkert (a középső bronzkori gátai kultúra) és a Kőszegi u. (késő bronzkori Urnamezős kultúra, a Kr. e. 1350–750) különböző korú települési nyomai ezt egyértelműen bizonyítják. Ahogy pedig a belvárostól távolodva a város határai felé elmozdulunk, úgy sűrűsödnek az őskori települési jelenségek (a 8721-es út nyomvonalában és attól D-re, Aranypatak lakópark, Petőfi telep, Interspar áruház, Parkerdei dűlő, valamint az Oladi-plató lakóparkja, Újperint, Kálvária u., Csónakázó-tó, Metro áruház és Minerva ltp., Zanat határa) és kincsleletek (Óperint, Jáki u., Nárai u.). Ennek magyarázata: 1. itt már nem pusztított és nem fedett le a belvárosban tapasztalt sűrűséggel a római város és egyre kevésbé a középkori települések, 2. a római városra és szerves részeire (pl. temető, ipari negyedek, szentélyek) koncentrált korábbi kutatás közömbösen szemlélte az itteni beruházásokat, 3. a nagyobb beruházások (pl. elkerülő utak /8721. Kámon–Sé felé, 86. és 89. sz./, multik, lakóparkok) csak az utóbbi, bő két évtizedben terjedtek ki ezekre a városrégiókra, így a korábban – lakhatósági szempontból – marginálisnak tekintett részek felértékelődtek. Itt, a viszonylag ritkán beépített, vagy beépítés alatt álló, netán beépítetlen telkeken egyre-másra mutatkoznak az őskori emlékek. Különösen frekvenciáltak a vízfolyások (pl. Bogácai-ér, Borza-patak, Gyöngyös, Perint) teraszai, ahol sűrűn, egymást követően találhatók e korszak emlékei.

Figyelemre méltó – és a Szombathelyt elkerülő út zanati szakasza, de a TESCO közeli csomópont környékén végzett megelőző feltárások kapcsán régészetiileg is igazolni tudtuk –, hogy a mai közlekedési folyosók az őskor óta léteznek! Itt konkrétan: bronzkori települések és temető, kelta település, római kori villák és temető úttal, valamint Árpád- és középkori falu fűződtek föl egymást követően egy-egy, és ugyanazon vonalra. Ott, ahol a mai 86. sz. főút nyomvonala is halad. Hasonló jelenséget figyelhettünk meg (réz- és bronz-, valamint római kor) a Metro áruház – Minerva Itp. – Peugeot – Pi Mobili (Viktória bútor áruház) – AGIP (most már MOL tulajdon) – ALDI áruház komplexumnál is, amely az ősi Borostyánkő út – a mai 87. sz. főút – mellett található.

Összességében megállapítható és kimondható, hogy: 1. a 2004-ben készített Öht-hez képest megduplázódott az ilyen korú ismert lelőhelyek száma, 2. az ismert – térképen is ábrázolt – őskori régészeti örökség elemek (településrészletek, temetők, kincseletek) környezetében azok további részeinek (a település további elemeinek vagy a település egészének, temető folytatásának) előkerülése várható.

Szombathely közigazgatási területének őskori régészeti lelőhelyeit, összesen kb. 65 helyen (ebből az É-i, tervezett ipari-szolgáltató területhez 14 db Gencsapátiról és Söptéről kerül, s a nyilvántartás anomáliái ebben az esetben is bizonytalanná teszik a lelőhelyek számát) ismerjük, amelyeket az 1. melléklet és excell táblázatunk tartalmaz.

2. A római kori örökség elemzése

Savaria-Szombathely Magyarország legrégebb városi jogú települése, amelyet Claudius császár alapított a Kr. u. 1. század közepén. Savaria Magyarország egyetlen olyan városa, mely tudatos alapítás eredményeként jött létre. Az új várost valószínűleg Pannonia provincia polgári központjának szánták, amit az is mutat, hogy rögtön alapításakor megkapta a colonia rangot, azaz a legmagasabb városi jogot a Római Birodalomban. Már a kezdetektől polgárváros, ismereteink szerint egy rövid időszaktól eltekintve (Kr. u. 4. század közepe) nem állomásozott itt katonaság. Alapításakor a város a *Colonia Claudia Savariensium* (a savariaiak claudiusi coloniája) nevet kapta, lakosságának nagyobb része római polgár volt.

Kr. u. 106-ban Pannoniát Traianus császár kettéosztotta, Savaria lett a tartományi gyűlés helyszíne, tehát Felső-Pannonia (*Pannonia Superior*) provincia polgári közigazgatási központja. Itt volt a tartomány vallási központja is; a Perint pataktól nyugatra elterülő szent kerületen belül építették fel a császárok tiszteletének tartományi főoltárát. Savaria volt a székhelye a tartományi főpapnak (*sacerdos*), és számos templomot emeltek a városban az isteneknek, például a capitoliumi triásznak (Juppiter, Juno, Minerva, a római istenvilág főistenei), Mercuriusnak (az utazók, a kereskedők és a tolvajok istene), az egyiptomi Isisnek, és valószínűleg a város alapítójának, az istenné vált Claudius császárnak is.

A Kr. u. 3. század végén Diocletianus császár közigazgatási reformjának következtében Savaria *Pannonia Prima* provincia fővárosa lett; ide került a helytartó székhelye és a tartományi kincstár, ekkor építették fel a helytartói palotát is. A 4. század folyamán többször megfordultak Savariában római császárok, pl. Nagy Constantinus, Constans és Valentinianus. Jelenlétükről legbiztosabban az itt kiadott rendeleteik tanúskodnak. A gyakori császárlátogatások tették szükségessé egy alkalomhoz méltó palota felépítését (322 és 375 között).

Constantinus korában katonaság is állomásozott Savariában: a császár egyik palotalegiója, a savariai hajítólándzsások (*lanciarum Sabarienses*) az egyetlen olyan csapattest, amelyet írott forrás is említ Savariával kapcsolatban.

A város jelentős ókeresztény központ volt, amit az is bizonyít, hogy itt került elő a legtöbb magyarországi ókeresztény sírfelirat. A korai kereszténység két szentje kapcsolódik Savaria ókori történetéhez: Szent Quirinus és Szent Márton. Szent Quirinus Savariában halt mártírhalt a diocletianusi keresztényüldözések alatt, Szent Márton pedig Savaria szülöttje volt, akinek apja a lándzsás elitalakulat tisztjeként szolgált.

Savaria császárkori történetét jelképesen a 456-ban bekövetkezett – feltételezett és hitelesen máig nem igazolt – földrengés zárta le, azonban az élet ezután sem szűnt meg. Savaria az egyetlen olyan római kori város a Dunántúlon, amelyben feltételezhető a lakosság továbbélése. Helyén egy középkori magyar város alakult ki.

A VÁROS KÉPE

1. Városhal, városhapuk, őrtornyok

A claudiusi várost védelmi céllal először a Kr. u. 1. század végén vették körül fallal. A városhal kezdetben fagerendákból épült, kívül egy kettős árokrendszer határolta. Kőbe történő átépítésére a Kr. u. 2. század középő harmadában került sor. A kőfalat négyszögletes tornyok tagolták egyenlő távolságokra egymástól. A falat belülről agyaggal támasztották meg, amelyet egy további külső árok ásásából nyertek.

A városhal vonalát irodalmi adatok és régészeti feltárások alapján tudjuk rekonstruálni. Jelenleg az egyetlen látható szakasza a Romkert területén húzódik, ahol egy oldalsó őrtorony falai is megmaradtak. Ez Savaria nyugati városhala, amelynek délre futó szakaszát a nyugati városhapukkal együtt a Hollán E. utca 8. udvarán tárták fel. A délnyugati saroktorony a Kiskar utca 9. tűzlépcsője alatt került elő. A déli városhal egy őrtoronnyal ellátott szakasza a Fő téri foghíj Kossuth L. utca felőli oldalán került felszínre, bemutatása sajnos nem valósult meg. A déli városhaput egykori leírásokból ismerjük: helye a Kossuth L. utca Fő tér felőli torkolatánál volt. A keleti városhal vonalát – az insulák méretei és az utak iránya alapján – a Király utca nyugati házora alatt, vagy közvetlenül mögötte keressük, míg az északi városhal egy szakasza a Petőfi S. utca 20-22. (APEH) alatt került napvilágra. Az utóbbi bemutatására sajnos szintén nem került sor.

A városhból kivezető utak iránya alapján további városhapukat feltételezünk a Petőfi S. utca 14. és a Kiskar utca 1/A területén, valamint a Fő tér Király utca felőli torkolatában.

A városhal létesítésének idejét ismerjük, de hogy pontosan meddig állt, azt nem tudjuk. Elképzelhető, hogy később részben vagy teljesen visszabontották; erre utalhat a Romkertben látható, városhalon átvezető út. A késő római időszakban sem maradhatott védőfal nélkül a város. Ezt történeti forrás (Ammianus Marcellinus) bizonyítja. Topográfiai helyzetére pedig két lehetőség kínálkozik: a késő római városhal vagy a régi vonalán, azt megerősítve épülhetett fel, vagy a Perinttől nyugatra előkerült, 1.5-2 méter vastag falmaradványok (Körmendi út, Nárai utca 8., Óperint utca 4-6. és 10.) és a Mátyás király utca – Légszeszgyár utca – Aréna utca – vonalán a 19. század végén megfigyelt sáncvonulat alapján egy nagyobb kiterjedésű erődített várost képzelhetünk el.

A városhal pontos nyomvonalát a keleti oldalon (Gyöngyös-patak térsége) máig nem ismerjük.

2. Borostyánkő út

A város történetében fontos szerepet betöltő – az újkőkorra, bronz- és kelta kori előzményekre visszavezethető – Borostyánkő út fő nyomvonala a város déli hapujához vezetett. Itt állt a birodalmi szinten is egyedülálló mérföldkő, amely Róma és Savaria távolságát mutatta: 675 mérföld (= 1000 km). Az útnak az Iseum előtt húzódó szakasza már

bazaltkövekkel burkolt, szélessége 12 méter. A római várost észak-déli irányban kettészelte, annak központi tengelyét alkotta. Észak felé a Paragvári út vonalán vezetett tovább. Létezett az útnak egy várost elkerülő szakasza, amely a nyugati városfal külső oldalán húzódott egészen a Romkertben látható útkereszteződésig. Ezt az utat használhatták a távolsági kereskedők, itt ágazott el észak és dél (*Carnuntum* és *Aquileia*), illetve nyugat (*Noricum* tartomány) felé. A kereszteződés fontosságát mutatja, hogy a vámállomás épülete is itt állt, amire az egyedülálló vámbélyegző előkerülése utal, és erről a helyről további mérföldkövek töredékeit is számon tartjuk.

Számos, a városfalon kívüli földutat (pl. észak felé: Szélkerék u. – Torony, kereszteződésében hamvasztásos sírral; kelet felé: zanati útkereszteződés és a TESCO áruházról keletre: Belső lapos alma dűlő /a nyilvántartásban helytelenül, így: Belső-lapos, Alma-dűlő/) ismerünk ma már a MJV határából.

3. *Insulák, utak, hidak*

Savaria fallal védett belvárosát alapításakor utcákkal határolt, kisebb-nagyobb négyszögletes negyedekre, ún. *insulákra* osztották. Az insulákat bazaltborítású, általában 6 méter széles utcák (valamint 2-2 méter széles járdák) határolták. Az insulák területét lakóházak és középületek foglalták el. A város központját jelentő *forum* feltételezésünk szerint egy nagyobb méretű insulában kapott helyet. Az insula-rendszer a városfalakon túl is folytatódott; északon az Engels F. utca, keleten a Gyöngyös, nyugaton a Fürdő utca, Szinyei Merse P. utca, délen a Zrínyi I. utca által határolt területen, ám az utak iránya a városfaltól kezdődően megtört, és valószínűleg az insulák mérete is változott. A városfalon kívül kaptak helyet az iparos negyedek, az Iseum, és a tartományi főoltár körzete.

A két patak által határolt Savariában joggal kereshetünk hidakat is. Feltárásokból ismerünk két Perinten átvezető hidat: a Kiskar utcai benzinkút mögött található az a híd, amelyről Szent Quirinust a Perintbe dobták malomkövel a nyakában; a másik pedig a Kereskedelmi Szakközépiskola étkezője mögött került elő. Egy harmadik hidat talán az Ördögát (a mai Rohonci úti hídtól északra) környékén sejthetünk, de bizonyos hogy ennél jóval több híd létezhetett. A Gyöngyösön, a Légszeszgyár u. mellett ívelt át egy facölöpökön álló híd (ez azonban nem biztosan tartható római korinak). További hidak feltételezhetők a Szent Márton és a Kisfaludy S. utcai mai hidak közelében.

4. *Vízvezetékek, csatornák*

Savaria vízellátását a Kr. u. 1. század végén kiépült földalatti vízvezeték szolgálta, amely pl. a bozsoki Szentkút, valamint több, a Rohonc-Kőszegi-hegységben található forrás vizét gyűjtötte össze. A vízvezeték fő gerincének nyomvonala régóta ismert: Bozsokról kiindulva áttér a határ osztrák oldalára, majd Bucsutól északra lép ismét magyar területre, és végig az Arany-patak jobb partján vezet Szombathelyig. (Bemutatva 2005. óta látogatható a bucsui régi vasútállomás előtt kialakított parkolóban, a 89. sz. főút mellett. Ez egy egyedülálló attrakció vidéken, hiszen vízvezeték csak Aquincumban látható.) Irodalmi adattal rendelkezünk arról, hogy a vízvezeték egészen a Bagolyvárig húzódott, annak mai pincéje rejtheti a gyűjtőmedencét. Innen valószínűleg pillérsoron vezették a városba a vizet. Az ivóvizet a városon belül vélhetőleg az utcákat határoló pillérsorok vagy az épületek tetején (kő vályúban? facsövekben?) szállíthatták. Nem ismerünk ugyanis sem számottevő mennyiségű agyag, sem fém vízvezeték csövet.

A város szennyvizét az utcahálózat alatt húzódó, általában kb. 1 méter széles, 1,5 méter magas csatornák rendszerének és a gravitációt felhasználva a Perintbe és a Gyöngyösbe vezették.

ÉPÜLETEK

1. Forum

Savaria középületekkel körülvett központi terének (*forum*) pontos helyét ma még nem ismerjük, azonban nagy valószínűséggel a jelenlegi városközpontban keresendő. Irodalmi adatok és a város alaprajza is azt sugallják, hogy a Fő tér északnyugati része, Fő tér 12-15., Széchenyi utca 1., Széchenyi utca 4-6., Kőszegi utca 1-15. területén helyezkedik el az a négy insula, amelyek a forumot rejtik. A forum nem csupán egy kövezett tér, hanem a teret szegélyező középületek összessége: bírósági csarnok (*basilica*), a városi tanács épülete (*curia*), piac (*macellum*) és talán a capitoliumi istenek temploma képzelhető el körülötte. Figyelemreméltó tehát az a monumentális épület, amely a Széchenyi I. utca 2. alatt került elő a 19. század végén: 12 oszlopból álló oszlopsor, amelyre három lépcső vezetett fel. A Centrum Áruház építésekor gránitoszlopokat találtak, a Fő tér 14. előtt, a járda alatt pedig nagy felületű mozaikpadló fekszik.

2. Helytartói és/vagy császári palota

A mai Romkertben az elsőként felszínre került épület egy nagyméretű, apszissal záródó, mozaikpadlóval ellátott terem volt, melyet Szent Quirinus, a Savariában mártírhalt halt sisciai püspök bazilikájaként azonosítottak. Azóta bebizonyosodott, hogy a mozaikos épület nem ókeresztény bazilika volt, hanem egy palotakomplexum része, amelyet a Kr. u. 3-4. század fordulóját követően építettek a helytartói székhellyé lett Savariában. A palotát Constantinus uralkodása alatt (?) császári tartózkodásra alkalmassá tették; ekkor épült az uralkodói fogadóteremnek (*aula palatina*) tekinthető, padlófűtéssel ellátott csarnok, amely méreteit tekintve a római kori Pannonia legnagyobb ma ismert helyisége. A fogadóterem falait részben márványborítás, részben falfestmények díszítették, padlóját valaha egységes mozaikszőnyeg borította. A mozaikok alatti szintet 1938-43. évi felfedezésétől egyetlen régészeti feltárás sem vizsgálta, ezért a palota építési ideje és periódusai ma is kérdésesek. Az aulától délre emeltek egy nyolcszögletes épületet (*oktogon*), amely fűtési rendszere és szigetelése alapján fürdőnek tartható. Az épület minden bizonnyal évszázadokon át használatban maradt, hiszen a középkori kerekvár is köré épült.

3. Közfürdők

A Romkertben látható a város egyik fürdőépülete, amely egy egész insulát foglalt el. Alaprajza a klasszikus római fürdőépítészet szerint készült: a déli oldalon helyezkednek el a fűtőhelyiségek, mellettük közvetlenül az izzasztókamra, a forróvizes, meleg-, és langyosvizes medencék helyiségei; a hidegvizes medencék, valamint az öltözők és a testgyakorló tér az északi oldalon voltak.

A másik, feltárásokból ismert fürdőegyüttes a Hollán E. utca 1. szám alatt került felszínre (folytatása a Berzsényi tér 1. előtt), egyik helyiségének mozaikpadlója jelenleg a Savaria Múzeum lapidariumában látható.

4. Templomok, szentélyek

a. A CAPITOLIUMI TRIÁSZ TEMPLOMA

Pannoniában Scarbantia mellett csak Savariából ismerünk capitoliumi istenszobrokat. Ezek vélhetően a Püspöki Palota építésénél kerültek napvilágra, ezért a templomot is nagy valószínűséggel erre a területre lokalizálhatjuk. Minden bizonnyal nagyméretű, hármas tagolású szentélyt kell elképzelnünk, amely a szobrok mérete alapján valószínűleg Savaria legnagyobb temploma lehetett.

b. MERCURIUS-SZENTÉLY

A Romkertben, a nyugati városhatár melletti útkereszteződésben helyezkedik el a vélhetőleg Mercuriusnak szentelt templom. A szentély alaprajza nem követi a római kori templomalaprajzokat, inkább az itáliai típusú átriumos lakóházakra emlékeztet. A templomot Kr. u. 73 után emelték.

c. KERÉK SZENTÉLY

A Berzsenyi D. tér 1. előtt előkerült egy, a Kr. u. 1-2. századra keltezhető kerék építmény, amelynek szokatlan kivitele miatt vallási funkciót tulajdoníthatunk. Az agyagfalú épület formája alapvetően a helyi (kelta) kultuszok továbbélésével hozható összefüggésbe.

d. ISEUM

A városhatáron kívül, egy teljes insulát elfoglaló szentélykörzetben található az egyiptomi Isisnek szentelt templom. A szent terület középpontjában állt a pódiumtemplom, amelyet kiszolgáló épületek vettek körül. A szentély előtt állt az oltár, mellette a szertartáshoz vizet szolgáltató kút. Az utcafronton nagyméretű oszlopcsarnok helyezkedett el.

e. JUPITER DOLICHENUS SZENTÉLYEK

A Iseumtól délre, a Képtár épülete alatt állt a város egyik, Jupiter Dolichenusnak emelt temploma. A szíriai eredetű kultusz a Kr. u. 2. század második felében nyert teret Pannoniában. A másik savariai Dolichenumra utaló lelet került elő a Gagarin utcában a 19. század végén. Mivel ennek lelőköörülményei nem egyértelműek, nem vehetjük biztosra ennek a Dolichenus-szentélynek a meglétét.

f. SZENT QUIRINUS BAZILIKÁJA

Szent Quirinus Savariában lejátszódó szenvedéstörténete a város északi, scarabantiai (soproni) kapuja környékére, azaz a Petőfi Sándor u. 18. illetve az APEH-parkoló környékére lokalizálja a mártír ereklyéit őrző ókeresztény bazilikát. Erről a környékről (Kőszegi utca 27-31. és 36-40.) két, hiteles körülmények között előkerült tárgyi lelet ismert (egy Krisztogramos ruhakapcsoló tű, és egy monogramkereszt formájú lámpafüggesztő), melyek megerősítik azt, hogy a passióban említett bazilika helye az északi városkapu közelében keresendő. A Kőszegi u. 27-31. alatti ásatáson előkerült objektumok alapján tudjuk, hogy a Kr. u. 4. század folyamán a körzetben jelentős építkezések zajlottak, ekkor épülhetett a bazilika is.

g. EGYÉB TEMPLOMOK

Feliratok és leletek alapján tudjuk, hogy Savariában számos más istennek emeltek templomot, pl. Savaria Génuszának, az istenné vált Claudius császárnak, talán az utazás isteneinek is, de ezeknek a helyét sajnos nem ismerjük. Ezeken kívül, az előkerült fogadalmi oltárok nagy száma és változatossága alapján a vallási jellegű épületek száma ennél még jóval több is lehetett. Előkerülésük elsősorban a kiemelten védett belvárosban (a Zrínyi I. u. – Körmendi u. – Dózsa Gy. u. – Petőfi S. u. – Gyöngyös patak által határolt területen) és a császárkultusz-központ területén (Körmendi u. – Dózsa Gy. u. – Gagarin u. – nyugati dombvonulat – Győrffy I. u. között) várható.

5. Vámállomás

A vámház a Romkertben jelenleg is látható nagyméretű útkereszteződés délkeleti sarkában állt. A korábban előkerült feliratok alapján már sejteni lehetett, hogy Savariában

vámállomás működött, a pontos helyét a városfal nyugati oldalán előkerült rendkívül ritka vámbélyegző mutatta meg. A vámállomást valamikor a 2. század folyamán építették.

6. *Theatrum*

A város színháza a Kálvária templom melletti horpadásban található, ülősorainak köveit a 19. század végén bányászták ki. A színház nagy méretét talán az is indokolja, hogy gladiátorviadalokra is használták. Ezt a feltevést a Nemesisnek felajánlott nagyméretű oltárkö előkerülési helye (Jókai utca 1.) is alátámasztja. Kr. u. 303-ban ebben a színházban ítélték halálra Quirinus püspököt.

7. *Lakóépületek*

A szombathelyi régészeti feltárásokon leggyakrabban előkerülő épületek a lakóházak. A klasszikus római építészet lakóházai az utcák felé zártak, és hátra, az udvar felé nyitottak. Savariában is megfigyelhető, hogy az insulák zárt egységeket képeznek. A házak elrendezésüket tekintve többfélék: a Fő tér 3-5. alatt egy középfolysós lakóépület került elő, a Kőszegi utca 42-ben az utcafront felé nyitott *taberna*et (üzletet) láttunk, a Romkertben és a Kőszegi utca 27-31. alatt pedig gazdagon kivitelezett, itáliai típusú átriumos illetve peristylumos jellegű lakóépületek kerültek felszínre. A lakóházakról feltételezhető, hogy egyszintesek voltak; többszintes épületre utaló nyom eddig nem került elő. A lakóházak kísérő objektumai különböző formájú (hulladék-)gödrök és kutak voltak és lehetnek.

IPARI NEGYEDEK

A Romkert északnyugati részén egy több műhely- és raktárhelyiségből, üzlet- és lakórészből álló épületegyüttes található. Az itt előkerült kemencék, a rengeteg kerámia, formanegatívok, terrakotta szobrocskák mutatják, hogy ez Savaria egyik kézműipari központja, elsősorban fazekas termékeket előállító iparos-negyede volt, de működött itt fémfeldolgozó műhely és pénzváltó is.

A fazekas negyedekre, műhelyekre utaló kemencék, melléktermékek Savaria városfalán kívül szinte minden irányban megtalálhatók, legsűrűbben a városfal közelében (Petőfi Sándor utca, Ady Endre tér). Az Engels Frigyes utcától északra kevésbé találkozunk fazekas tevékenység nyomaival, nyugatra a Fürdő utca – Esze Tamás útig sűrűn fordulnak elő műhelyek nyomai, és a dombvonulat lábánál is (Brenner körút) számolhatunk velük.

A városfalon belül is ismerünk kemencéket (Kőszegi utca 3/A, Fő tér 3-5.), ezek azonban a késő római korból (Kr. u. 4-5. század) származnak. Bronzművesség nyomai kerültek elő a Károlyi Gáspár téren, ólomvotívokat is gyártó műhely nyomai a Petőfi S. utcában, kőfaragó műhely nyomai a Kőszegi utca 36-40. alatt, de joggal feltételezhető, hogy üvegcéskészítő műhely is volt Savariában.

A CSÁSZÁRKULTUSZ FELSŐ-PANNONIAI KÖZPONTJA (TARTOMÁNYI FŐOLTÁR)

Kr. u. 106-ban Pannonia kettéosztása után Savaria lett Felső-Pannonia provincia polgári közigazgatási központja. Itt volt a tartományi gyűlés helyszíne és a hozzá szervesen kötődő császárkultusz tartományi központja is. A Perint-pataktól nyugatra építették fel a császárok tiszteletének tartományi főoltárát. A szertartáshoz kapcsolódó ünnepségekre és felvonulásra alkalmas és szükséges terület kelet-nyugati irányban mintegy 600 x 300 méteres területet foglalhatott el. Elképzelhető, hogy az Óperint utca – Körmendi út körzetében előkerült hatalmas falak, valamint a Nárai út, Körmendi út és Gagarin utca vallási jellegű tárgyi leletei is a kultuszközpont helyét sejtetik.

A LANCIARI ERŐDJE

A késő római (lándzsás) csapattest táborhelyét szintén a Perint-pataktól nyugatra eső területre lokalizálhatjuk (talán a Cipőgyár területén keresendő).

Katonaságra utaló további irodalmi adatunk van arra nézve, hogy a régi Rózsavár (az oladi kilátó környéke) helyén római erőd lehetett. Ennek bizonyítása a jövő régészeti kutatásának feladata.

TEMETŐK

A római kori Savaria lakói is a városból kivezető utak mentén temették el halottaikat. A korai időszakban (Kr. u. 1-2. század) inkább a máglyán való hamvasztás volt szokásos; a hamvakat gödörbe, cserépedénybe, vagy üvegurnákba helyezték. A sírokba használati tárgyakat, mécseket, illatszeres üvegeket és a halott viseleti tárgyait, ékszereit helyezték. A sír fölé kis dombot, esetleg sírípítményt emeltek, valamint feliratos kővel jelölték meg.

A későbbi időszakban a csontvázas temetkezés vált általánossá. A halottakat ekkor téglából vagy kőből épített, ház formájú sírokba temették, ritkán szarkofágba.

Savaria temetői közül a legnagyobb az északi, amely a Paragvári út (nagyjából az egykori Borostyánkő út *Scarbantia* = Sopron felé vezető szakasza) mentén húzódik egészen a Kámoni városrészig; a temető kelet-nyugati kiterjedését a Hadnagy és a Szabó Miklós utca házai alatt előkerült sírok mutatják.

A Borostyánkő út dél (*Emona* = Ljubljana) felé vezető szakasza, a mai Rumi út mentén hasonlóan nagy kiterjedésű temető volt. Kelet-nyugati határa a város közelében a Perint és a Gyöngyös volt, távolabb leszűkült a Vasvári Pál utca – Szőlős utca sávra. A legtávolabbi ismert sír a Rumi út 162. szám alatt került elő.

A nyugati temetőből viszonylag kevés sír ismert. Közülük a legtöbb az oladi dombvonulat lábánál került elő (Brenner körút, Jókai M. utca, Szt. István park), de a Perint és a dombok között is ismerünk sírokat (pl. Szent László király utca, Szinyei Merse Pál utca, Gagarin utca, Gotthard utca).

A keleti temetőben került elő a legtöbb csontvázas sír, és itt volt (a Szent Márton templom tágabb környezetében) a Kr. u. 4. században a keresztények temetkezőhelye is. A temető sírjai a városfal közelében széles sávban ölelték körül a várost (Simmelweiss Ignác utca – Szőkeföldi utca), területe a Sági út irányában szűkült.

FALUSI TELEPÜLÉSEK, VILLAGAZDASÁGOK ÉS A HOZZÁJUK TARTOZÓ TEMETŐK

Savaria a tulajdonképpeni településből és a hozzá tartozó földterületből az ún. *territoriumból* állt. Savaria territoriumának határait északon a Répce, keleten és délen a Rába, nyugaton pedig az egykori tartományhatár (nagyjából a mai Burgenland nyugati határa) alkotta. Savaria territoriumán telepítették le szolgálati idejük leteltével a római legiók veteránjait, akiknek azonos nagyságú földparcellát juttattak. A 820 x 570 méteres földparcellákat földmérők tűzték ki szabályos rendben, amelynek eredménye a mai dűlőhatárokon is részben megfigyelhető négyzetháló lett. A négyzetháló vonalai nemcsak a földparcellák határvonalait jelentették, legtöbbjükét közlekedési utakként is használták. A parcellák központjaiban villagazdaságok épültek ki, amelyek nemcsak a birtokok központjai voltak majorsági jelleggel, de egyszersmind a tulajdonos lakóhelyül is szolgáltak. Ennek megfelelően a villagazdaságoknak rendszerint lakóépületből, gazdasági melléképületekből (fészer, pajta, csűr), és néha fürdőépületből álló részei voltak. A római villák lakói a gazdaság területén temették el halottaikat, így minden családnak saját temetője volt, amelyet századokon keresztül használtak. Ennek megfelelően minden villagazdaság közelében

temetőt is találunk. A villagazdaságok, illetve temetőik nyomai Szombathely közigazgatási területén belül is megtalálhatók: északra Herényben (Csók István utca), Kámonban, (11-es huszár út) és a Minerva utcában, nyugatra a Nagy László utcában, a 8721-es út környékén (Aranyvízi- és Alsómező-dűlőben, valamint az egykori kavicsbánya területén), valamint a Szünöse major területén, dél felé a Petőfi telepen, Szentkirályon (Szent István király utca) és a Rumi út végén (Csitítón túl), keleten pedig a Bogácai-ér mentén (Külső-Majorhely, Bogáca-belső) és Zanat nyugati határában. Egy, hajdan faoszlopszerkezetes, valamilyen település típushoz vagy villához tartozó nagyobb épület került elő a Minerva lakópark legészakibb útjának megelőző feltárása során.

Szombathely közigazgatási területének római kori régészeti lelőhelyeit, összesen kb. 293 helyről (ebből az É-i, tervezett ipari-szolgáltató területhez 5 db Gencsapátiról és Söptéről kerül, s a nyilvántartás anomáliái ebben az esetben is bizonytalanná teszik a lelőhelyek pontosan megadható számát) ismerjük, amelyeket a 2. melléklet és excell táblázatunk tartalmaz.

3. A középkori örökség elemzése

A korszak kutatása – ugyancsak a római kor helytelen és időnként elvtelen favorizálása, a kivitelezők gyakori sietsége és figyelmetlensége miatt – szinte máig meglehetősen elhanyagolt és egyenetlen.

Fontos – és Magyarország területén az egyetlen település (ennek következtében a megfigyelés-megőrzés nem csak helyi érdek!) – ahol a római kort követő kontinuitásról beszélhetünk még akkor is, ha mindenegyves évszázadra ez ma még nem bizonyítható! Az 5-6. és 8. századi (hun, szláv és avar kori) sírokat a 9. századi Karoling-őrgrófság vára (Romkert) és Szt. Márton u.-i temploma (körülötte temető) és a soros Árpád-kori temető (Kisfaludy S. u. – Szt. Márton u. – Kis u.) követi. A továbbélésben nyilván alapvető szerepet játszott a korai kereszténység, különösen a helyi születésű Szt. Márton kultushelye (pl. kútja), valamint a vértanú püspök: Quirinus tisztelete.

A MJV területén 16 (neve által és az írott forrásokkal igazolható – lásd lejjebb) Árpád- és középkori településről tudunk, s több-kevesebb régészeti nyomuk is ismeretes. Ezek idővel beolvadtak az egyre jelentősebb szerepet játszó városba, több a ma sűrűn beépített városszéleken van illetve keresendő, míg mások a kevésbé beépített városrészek központi magját jelentik (ismert, átépített templommal), egy részük pedig beépítetlen területen (azaz a város határában) található, illetve előkerülése ott várható. Utóbbiak nem mindegyike azonosítható – jelen ismereteink szerint – a fent megnevezett lakóhelyekkel.

Konkrétan ezek: egyik-másik település nyoma, temploma és temetője. (A templom körüli temetkezést Szt. László király I. törvénykönyve 25. pontja rendelte el és Mária Terézia 1750 körül, egészségvédelmi-higiéniai okokból, rendeletileg tiltotta be.)

SABARIA-SZOMBATHELY (utóbbi elnevezés a 13. századtól) az egyedileg védett területen

A ritkásan, csak foltszerűen lakott település területe a fallal övezett római coloniára terjedt ki. Ezt D-ről (a beérkező Borostyánkő utat metszve) egy fa-föld szerkezetes sánc és árok védte. A római városfalakon belül – a Romkertben – állt a fallal övezett toronyvár kb. 100 x 160 m-es területen. A vártól D-re (a mai püspöki rezidencia kertjében), a 2017-ben

átadott, rekonstruált épületszárnytól D-DNy-ra lehetett a Szűz Mária templom. A várat és templomát ovális fa-földsánc és árok kerítette.

HERÉNY (első okleveles említése: 1263), általánosan védett lelőhely

A ma álló templom középkori eredetű is lehet, vagy előzménye a közelében keresendő. Körülötte temetőnek kell lennie. A mai herényi kastély területén (vagy beépítve) várható a Herény nemzetség udvarháza. A középkori udvarház egyik gazdasági egysége (torkos pajta) a Szombathelyt elkerülő főút III. üteme 1. lelőhelyén került feltárássra.

SZÜNÖSE (első okleveles említése: 1256), általánosan védett lelőhely

Árpád- és középkori település nyomait több régészeti lelet előkerülése jelzi.

KÁMON (első okleveles említése: 1260), általánosan védett lelőhely

A ma álló templom középkori eredetű is lehet, vagy közelében keresendő középkori előzménye. Körülötte temetőnek kell lennie. A település nyomai is a szűkebb környéken várhatók.

SENYEFA (első okleveles említése: előttem ismeretlen), régészeti érdekű terület

A település Herény és Kámon között volt.

OLAD (első okleveles említése: 1248), általánosan védett lelőhely

A ma álló templom középkori eredetű is lehet, vagy közelében keresendő középkori előzménye. Körülötte temetőnek kell lennie. A település nyomai is a szűkebb környéken várhatók.

ZANAT (első okleveles említése: 1382), általánosan védett lelőhely

A ma álló templom középkori eredetű is lehet, vagy közelében keresendő középkori előzménye. Körülötte temetőnek kell lennie. A település nyomai is a szűkebb környéken várhatók. Esetleg ehhez tartozhattak a Szombathelyt elkerülő 86. sz. főút (2000., majd 2008. évi) megelőző ásatásán (a Borzó-patak mindkét teraszán) felfedezett Árpád-kori házak és gödrök, valamint a 14-15. századi jelenségek.

SZENT MÁRTON (első okleveles említése: 1240?), általánosan védett lelőhely (a templom műemlék)

A falu templomának helye és építéstörténete a kutatásnak köszönhetően ismert és publikált: a mai templom épült rá. A domonkos templom és rendház, valamint az 1960-as években még működő temető szinte teljes egészében elpusztította a templom körüli temetőket (Karoling- és Árpád-kori). Az erősen bolygatott terület csak nagy nehézségek árán kutatható. A Szt. Márton út É-i oldalán nagyrészt feltárt és ismert kora Árpád-kori, „pogány”, soros temetőt (Szt. Márton u. 67-69., Kisfaludy u. 70.) kb. egy évszázadig használták.

A Gyöngyöستől K-re létezett falut az újkori (17-20. század eleje) beépítés, majd az ezt követő 10 emeletes házak építéskor (1970-es évek) szinte teljesen elpusztíthatták. Maradványai csak szerencsével, nagy odafigyelés mellett kerülhetnek elő.

KARICSA (csak a 16. századtól említik), általánosan védett lelőhely

Az Ady tér és a Perint-patak között (a korábbi Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ régiója), a Nagykar u. térségében helyezkedett el. Temploma valószínűleg nem volt. A nagy

építkezésekkel meglehetősen bolygatott területen nem sok remény maradt a település lokalizálására.

PERINT (első okleveles említése: 1342), általánosan védett lelőhely

A Berzsenyi Dániel Főiskola előtti térségben, illetve a Perint-patak K-i oldalán lehetett a település, a Nárai felé kivezető út két oldalán. Ha volt temploma és temetője, ezeket talán az evangélikus templom környezetében kereshetjük.

SZÖLLŐS (első okleveles említése: 1186), régészeti érdekű terület

Az Erdődy-kastély (volt Állami Gazdasági Központ, majd a Savaria Múzeum restaurátor- és raktárbázisa) területén, környezetében kereshető talán a legkorábbi birtokközpont udvarházzal, templommal, temetővel.

SZENTKIRÁLY (első okleveles említése: 1249), általánosan védett lelőhely

A ma álló (új) templom a régi, középkori eredetű (1875-ben elbontott) helyére, vagy közelében épült. Körülötte középkori temetőnek kell lennie.

HERMÁN (első okleveles említése: 1226), általánosan védett lelőhely

A várost D-ről elkerülő főút építésekor a Gyöngyös-patak Ny-i partján előkerült Árpád-kori kemencék talán a településre utalnak.

BOGÁT (első okleveles említése: 1249), régészeti érdekű terület

A középkori település pontos helyét nem ismerjük. Valahol a városrész területén lehet.

OVAD (első okleveles említése: 1256), régészeti érdekű terület

Pontos helyét a mai napig nem ismerjük.

SOROK (első okleveles említése: 1259), régészeti érdekű terület

A település a Petőfi-telep területén keresendő.

Megállapítható tehát, hogy a mai város teljes közigazgatási területén eleve mozaikosan – kisebb-nagyobb szünetekkel, üres területekkel – találhatók a középkori települések a Perint, illetve a Gyöngyös vízfolyásaira, és a római kori eredetű utakra felfűződve. Ráadásul a kutatás ezen – idézett – mozaikok „építőköveit” ismeri csak. Ezért a középkori elemek által érintett területek nem rajzolhatók körül még olyan biztonsággal, mint a római koriak.

A késő középkori (püspöki mező-) város legfontosabb építményei

1. Vár (egyedileg védett területen)

A korábbi toronyvárat (belső vár) a 15. században modernizálták és a vártól D-re (a mai püspöki rezidencia kertjében) található Szűz Mária templommal együtt szabálytalan négyszög alakú külső várral (kő- és fa-földsáncsal, falakkal, a sarkokon kerek tornyokkal) övezték. A belső- és külső vár még a 18. században is állt. Ábrázolások és írott források említik. Elbontásukra Szily János püspök építkezései szolgáltatottak okot.

Kiterjedése: Romkert – püspöki rezidencia – Sörház u. – Hollán E. u. – Berzsenyi tér – Szily J. u.

2. *Városfalak* (egyedileg védett területen)

A középkori várost hevenyészett – a római város falainak felhasználásával épített –, vegyesen rakott fal (kerek saroktoronyokkal és kapukkal) és árok védte. A 15. században már bizonyosan állt. Egyetlen képi ábrázolása a Ferences templom Szt. Flórián oltárán maradt fenn.

3. *A templomok temetőikkel* (egyedileg védett, illetve régészeti érdekű területen)

Az Árpád-kori eredetű templomok éltek tovább, némely esetben kibővített, megújított formában. Körülöttük a temetők Mária Terézia rendeletéig (1750) bizonyosan kontinuusak.

4. *Szerzetesrendi kolostorok* (egyedileg védett területen, illetve műemlékileg védettek)

Ferences templom és rendház a Fő tér D-i végén, illetve a Thököly I. úton. Az újabb kutatás szerint (2003: P. Hajmási E.) a templom szentélye rotundára épült.

Domonkos templom és rendház a Szt. Márton úton.

5. *Ispotály* (egyedileg védett területen)

A Ferences rendház – az írott források szerint – a középkorban rendelkezett ilyen funkciójú épületrésszel. Maradványait az újabb kutatás (2002-2003: P. Hajmási E.) megtalálta.

6. *Lakóházak* (egyedileg védett területen)

Sajnálatos módon alig ismert régészeti örökség elem a MJV területén. Csupán a Fő téri foghíj – OTP – Kossuth u. – megelőző feltárása során tártak fel ilyeneket (kőfalú épületek), amelyek cserépkályhákkal rendelkeztek. Előkerülésük – elsősorban – a Fő téren és környékén várható.

7. *Várostorony (ún. piaci torony)* (egyedileg védett területen)

A középkori eredetű, de forrásokban csak a 1585-től adatolt, több emeletes, órával ellátott kőépítmény, amely a város első ismert, 17. századig használt pecsétnyomóján szerepel. A Fő tér Kőszegi u. felőli, négyszögletes kiöblösödésében, annak K-i szélén a tér legutóbbi felújításakor előkerült.

Összességében megállapítható, hogy 1. a 2004. évi Öht-hez (akkor 13 lelőhelyről tudtunk) képest megduplázódott az ismert lelőhelyek száma. 2. Az emlékek többsége és a jelentősebbek a sűrűn beépített és lakott, az évszázadok során folyamatosan átépített területen található. Csupán a csatolt településrészekben és azok közvetlen környékén vannak kevésbé, csupán földműveléssel, utakkal, infrastrukturális elemekkel (pl. villany- víz és gázvezeték) **bolygatott részek. Utóbbiak fokozott védelmére ezért különösen figyelni kell.**

Szombathely közigazgatási területének középkori régészeti lelőhelyeit, összesen kb. 32 helyen (ebből az É-i, tervezett ipari-szolgáltató területhez 5 db Gencsapátiról és Söptéről kerül, s a nyilvántartás anomáliái ebben az esetben is bizonytalanná teszik a lelőhelyek számát) ismerjük, amelyeket a 3. melléklet és excell táblázatunk tartalmaz.

A) Régészeti védettségek

A kulturális örökség védelme esetében megkülönböztetünk egyedi és általános védettséget. Általános védelem alatt áll valamennyi nyilvántartott régészeti lelőhely. Szombathely közigazgatási területén az alábbi régészeti lelőhelyek állnak egyedi védelem alatt:

SAVARIA-BELVÁROS

A védetté nyilvánítás miniszteri rendeletének száma: MKM 84469/69

Védési határozat kelte: 1969. 02. 22.

A kiemelten védett terület határai:

Északon: Petőfi Sándor utca északi járdája (Hrsz. 6031/1.); Petőfi Sándor utca 3. (Hrsz. 6044/1.); Hrsz. 6040.; Deák Ferenc utca 39/B. (Hrsz. 6055/2.); Petőfi Sándor utca 11. (Hrsz. 6055/1.); 48-as honvéd utca (Hrsz. 6894/1.).

Keleten: Gyöngyös patak (Hrsz. 6893., 6856., 6740., 6546., 8311/1-2.); Szent Márton utca (Hrsz. 6259/2.); Thököly Imre utca (Hrsz. 6489.).

Délen: Juhász Gyula utca (Hrsz. 5823.); Juhász Gyula utca 16. (Hrsz. 8860.); Batthány Lajos tér (Hrsz. 6465.); Zrínyi Ilona utca (Hrsz. 6378., 6464., 8442.).

Nyugaton: Magyar László utca (Hrsz. 5940.); Perint patak (Hrsz. 3849/4.); Dózsa György utca (Hrsz. 5636.); Körmendi út (Hrsz. 5217/2., 5217/4.).

ROMKERT

A védetté nyilvánítás miniszteri rendeletének száma: MKM 84723/68.

Védési határozat kelte: 1968. 03. 28.

A kiemelten védett terület: Hrsz. 5997/1-2., 5998/1-2., 5999-6010., 6014., 6024/2-5.

ISEUM

A védetté nyilvánítás miniszteri rendeletének száma: MKM 84299/68.

Védési határozat kelte: 1968.

A kiemelten védett terület: 6349/3-10, 6353, 6354, 6355, 6357, -6360, 6361/1-2, 6363, 6364/1.

KÁLVÁRIA-DOMB (SAVARIA SZÍNHÁZA, THEÁTRUM)

A védetté nyilvánítás miniszteri rendeletének száma: MM 84724/68.

A védési határozat kelte: 1968.03.28.

A kiemelten védett terület: Hrsz. 4717/1-2., 4718., 4720., 4721.

BERZSENYI TÉR

A védetté nyilvánítás miniszteri rendeletének száma: MKM 84720/68.

Védési határozat kelte: 1968. 03. 28.

A kiemelten védett terület: 6266/2-3, 6268, 6270/1-3, 6271, 6272/1, 6273/2-7, 6294.

B) Az örökségi érték és a védettségek viszonya

Az egyedileg (kiemelten vagy fokozottan) védett lelőhelyeken „nem lehet olyan tevékenységet folytatni, amely a lelőhelynek akár részleges állapotromlását eredményezheti.” Tehát a szombathelyi öt, egyedileg védetté nyilvánított területen semmi

nem történhet a régészeti emlékek sérelmére. Ezen területeket csak e régészeti örökség védelmének maradéktalan szem előtt tartásával lehet igénybe venni, s ehhez kell alkalmazkodni minden elképzelésnek. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy egy-egy beruházás építési terveit a feltárt (vagy más úton megismert) emlékek megmaradásának szempontjait figyelembe véve kell kidolgozni vagy átalakítani.

A nyilvántartott lelőhelyek általános védelem alatt állnak. Ezeket a földmunkával járó fejlesztésekkel, beruházásokkal el kell kerülni. Ha a lelőhely elkerülése a földmunkával járó fejlesztés, beruházás költségeit aránytalanul megnövelné, vagy a beruházás másutt nem valósítható meg, a beruházással veszélyeztetett régészeti lelőhelyeket előzetesen fel kell tárni. Ez egy sűrűn lakot és állandóan megújuló, újjáépülő város esetében nyilván elkerülhetetlen, permanens folyamat.

A mindenkori tervezőknek és beruházóknak ezeket a szempontokat komolyan szem előtt kell tartaniuk.

C) Területhasználat és területi állapot a kulturális örökség összefüggésrendszerében

A település jelenlegi beépítettsége határozza meg a kulturális örökség emlékeinek hozzáférhetőségét és egyszersmind veszélyeztetettségét. A belvárost nagyvárosi jellegű beépítés, az utcafrontokat lezáró épületek és kisebb-nagyobb belső udvarok jellemzik. Az utcafronti épületek, elsősorban a pince nélkül épültek, alapvetően óvják az alattuk rejtőző őskori lelőhelyeket, a római és a középkori várost. A középkorban kialakult hátsó udvarok azonban mindig alkalmat adtak a régészeti lelőhelyek „rablására”, amelyek célja részben a kő, mint építőanyag, részben a régészeti leletek megszerzése volt.

A belvárostól kifelé haladva még súlyosabb a helyzet, hiszen a 19. század vége előtt ezek a még beépítetlen városrészek – alattuk a római és középkori temetőkkel – kiváló terepet kínáltak az amatőr műkincsvadászoknak. A régi Perint és Szentmárton falvak házai talán valamelyest védelmet nyújtottak az alattuk rejtőző emlékeknek. Ezt a védelmet a 70-es években zajló átépítések (a mai Szent Márton utca új frontjainak kiépítése, és az aluljáró), valamint a Cipőgyár folyamatos kiépülése szüntették meg.

A külvárosi részek régészeti lelőhelyei szintén a település növekedésével kerültek veszélybe – ez a veszély mindmáig fennáll (pl. Minerva lakópark, Oladi plató, Burger King és Decathlon térsége).

A római város jelenlegi állapotára vonatkozóan a régészeti feltárások adnak támpontokat, de általánosság nem fogalmazható meg, hiszen minden ásatáson – akár két közeli vagy szomszédos telek esetében is! – különböző rom/maradvány állapotok figyelhetők meg. Kerülhet elő olyan emlék, amely szinte teljes épségében megmaradt (pl. késő római kemencék, mozaik és középkori ház a Fő téri foghíjban), de olyan helyszín is van, ahol az újkori (agyagbányászat: Fraknó u. 1.) vagy korunkbeli tevékenység (éppen a Fő téri foghíjban) mindent elpusztított. Az őskor és középkor esetében még rosszabb a helyzet, e korok – a tudományos kutatás számára – még kevésbé ismertek.

A római temetők összesen mintegy 100 000 sírjának alig fél százalékát ismerjük, ez pedig még reprezentatív mintának sem nevezhető. Rablásuk már a római korban megkezdődött, a legnagyobb kárt azonban – ismereteink szerint – a 19. század első felében szenvedték el, amikor az északi temető sírjait német és magyar műkincskereskedők fosztogatták. A nyugati temetőt a gyárak építése károsította.

A felbukkanó emlékek sorsát többnyire az előkerülésük helyszíne, annak környezete, valamint az anyagi érdekek határozták meg. Az Iseum és a Romkert esetében elegendő tér állt rendelkezésre a megőrzésre és bemutatásra, és az adott korban a szándék és a tőke is megvolt. Ezzel a két esettel szemben azonban több beruházásnak úgy kellett megvalósulnia (pl. Cipőgyár, Szent Márton utcai tízemeletesek, aluljáró, Thököly Imre utca, Városháza), hogy a feltárások (nem is mindig engedtek régészt a közelbe) eredményei ne veszélyeztessék a beruházás megvalósulását. A legsúlyosabb műemlékrombolás sajnos éppen korunkban, és éppen a legépebb állapotban fennmaradt emlékek esetében, a Fő téri foghíj beépítése kapcsán történt meg. Ugyanakkor itt – az OTP alatt, nyilván kompenzálásként – bemutatóhely is kialakításra került.

3-4. VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉK ÉS HATÁSELEMZÉS

A) Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának vagy pusztulásának lehetőségei

Általában

A 30 cm-nél mélyebb földmunkával, építéssel érintett területeken lehetőség szerint kerülni kell a régészeti örökség emlékek sérelmére történő beruházásokat.

Az általános védelem alatt álló, nyilvántartott lelőhelyeket (Kötv. 11. és 22. §) a beruházásokkal el kell kerülni. Az egységben értelmezett – de pusztán „pontszerűen” ismert – nyilvántartott lelőhelyek körzetében (védőövezet) csak nagy körültekintéssel szabad eljárni, s a beruházásokkal ezeket lehetőség szerint el kell kerülni.

Összefoglalóan: a ma, napjaink érdeke nem eredményezheti a múlt emlékeinek sérelmét, végképp nem megsemmisülését, hiszen azok a jövő építőkövei, a jövő számára sem közömbösek. Másként: mindenegyves változtatási szándék esetében fel kell, hogy merüljön ez a magasabb rendű szempont. Nem szabad elfelejteni, hogy egy a magyar történelemben egyedülálló, kontinuitással rendelkező településről van szó.

Azaz a bel- és külterületi fejlesztéseknél – legyen az lakóterületi, vagy barna-, netán zöld beruházás – elkerülhetetlen a régészeti örökség elemek érdekének alapvető figyelembe vétele.

1. Külterület

A beépítésre szánt (pl. lakóterület, ipari park) vagy vonalas (pl. út, víz, gáz) létesítmények kivitelezése által érintett területek régészeti leletek és objektumok általi érintettségét még a beruházás tervezése (a terület értékesítése) előtt célszerű megvizsgáltatni. Ennek legkevesbé költséges módszere a régészeti felszíni terepbejárás, amelyre igazán csak a tavaszi és őszi időszak alkalmas. Költségesebbnek tekinthető a már elkészült légi fotók elemzése és a célzott légi fényképezés, valamint különböző geofizikai módszerek (pl. a talajellenállás-mérés, talajradaros vizsgálat, talajmágnesség-mérés) alkalmazása. Ezek némelyikének (pl. légi fotó, geofizikai módszerek) eredményessége azonban – a város sűrű beépítettsége, a közművek zsúfoltsága és rossz nyilvántartása miatt – minimális.

A beruházásokkal a nyilvántartott – tehát védett – lelőhelyek környéke (védőövezet) elkerülendő. Ezt az alábbi példákkal szemléltetném: a zanati elkerülő szakaszból Zanat városrész Ny-i végén leágazó út térségében a római kori villa nagy része nem került feltárássra. A Perint K-i oldalán – a Prenor területén – középkori település van. Mindezen esetekben csak egy-egy, kisebb-nagyobb ponton (folton) ismerjük a régészeti örökség elemeit.

Amennyiben a lelőhelyek elkerülésére nincs lehetőség, úgy természetesen a megelőző feltárásokat el kell végez(tet)ni.

2. Belterület

A jelenlegi szabályozás szerint *a legnagyobb problémát az őskor, a római kori Savaria és a középkor emlékeinek esetében is az jelenti, hogy a régészetileg érintett terület nem azonos a régészetileg védett területtel!* Az utóbbi szűkebb régiót fed csak le. Sajnos így könnyen előfordulhat, hogy egy a védett területen kívül megvalósuló beruházás során észrevétlenül – szinte bizonyosan várható – régészeti emlékeket pusztítanak el.

Egy-két múltból idézett példa ezt az állítást érzékletesen támasztja alá, ugyanakkor indokolja a szemléletmód megváltoztatásának szükségességét: a 14 emeletes és a Berzsényi Dániel Könyvtár építésekor őskori telepjelenségek mellett a római kori város É-i ipari negyedének egy része pusztult el. Az „MMIK” építésekor a római kori város Ny-i ipari negyede részlete mellett bizonyosan elpusztult a középkori Karicsa falu nagy része is. A Gyöngyös és a vasút közötti területen történt különböző korú építkezések a Szt. Márton u. térségében nem csak a római kori város K-i temetőjét, de a középkori Szt. Márton falut is szinte nyom nélkül törölték el.

A Járási Örökségvédelmi Hivatalt tehát a MJV egész területén tervezett és bármely építési tevékenység előkészítésébe, engedélyezési eljárásába célszerű bevonni. Máskülönben nem, vagy csak későn szerezhethet tudomást a régészeti örökség elemeit érintő, földmunkával járó beruházásokról, kivéve, ha bejelentés érkezik a kivitelezőtől, amire napjainkban már alig akad példa.

Célszerű lenne a térképeinken feltüntetett, és a hatástanulmány részét képező régészeti örökség elemek összefoglaló nyilvántartását felhasználni a MJV építésügyi hatóságánál, a Beruházási irodánál stb. is. Így elkerülhetők lennének a beruházót, avagy a kivitelezőt érintő kellemetlen helyzetek, másrészt a kulturális örökség elemeinek mentése és megőrzése hatékonyabbá válna. Így nem fordulhatna elő olyan eset, mint ami pl. a Fő téri foghíj beépítésekor (levéltár, OTP, lakások) megtörtént, azaz: egyedileg védett területen indult – ellenőrzés nélküli – beruházás.

Konkrétan

A MJV különböző hatályos, a város jövőjével kapcsolatos dokumentumaiban a tervezéssel az alábbi városrégiók és helyek érintettek. Ezek elkerülése és megmentésük ajánlott:

„Megoldást keresünk a város több évtizede rendezetlen dolgaira, a 11-es Huszár Laktanya, a Savaria Szálló, a Perint revitalizációja, a Gyöngyös, a Ferences kert jövőjének meghatározása...”

(Közös jövőnk Szombathely, 2011. p. 2.)

A jövővel kapcsolatosan ezt olvashatjuk: „Volt városi strand területe sokoldalúan hasznosított városközponti terület, amely az egészségügy, közigazgatás, innováció, igazgatás és a lakosság igényeinek kiszolgálását városi és regionális szinten képes ellátni.

A 11-es Huszár laktanya a kutatás-fejlesztés és az innováció központja. A zöldfelületekbe ágyazódó magas építészeti színvonalon kialakított beépítés vonzó városi környezetet alkot, amely a K+F+I tevékenység mellett a képzés, a városközponti intézményi, igazgatási funkciók ellátása, a kreatív és kulturális ipar, illetve a tercier szektorhoz tartozó munkahelyek számára egyaránt XXI. századi minőségben biztosítja az urbanizációs háttérrel és fizikai feltételeket. Az itt folyó tevékenységek jelentős része a dinamikusan fejlődő Nyugat-Pannon Járműipari és Mechatronikai Központtal is kapcsolódik.”

(ITS 2017. p. 15.)

Az ITS 2017. p. 35-36. felsorolásából csak azokat emeltem ki, amelyek érdekesek az örökségvédelmi figyelemre (mert van pl. olyan is közöttük, ahol a régészeti feltárás korábban megtörtént. Ilyen a Szent Márton úti bezárt SPAR, 6587 hrsz):

„A konfliktusok adódhatnak a degradálódási folyamatot gyorsító üresen álló épületek amortizációjából, megkezdett fejlesztések elmaradásából, amelyet a következő területek is mutatnak:”

Csak a régészetileg frekvenciát felsorolása következik:

❑ 11-es Huszár laktanya központi és B területe – *a római kori, feltételezett ipari negyed (Nyilv. szám: 26706, 67951) érinti, Savaria beépített területétől (67951, 22815) É-ra van és tőle D-re a K-i temető (67951, 22815) található*

❑ Thököly – Kossuth utca sarkán tervezett Magellán Center – *itt (Nyilv. szám: 67951, 22815) nem volt teljeskörű a régészeti kutatás! A szentélykörzet folytatása van itt?*

❑ Volt Cipőgyár és környezete – *a császári rezidencia beépített területén (70037, 26717) van*

❑ Bezárt Illeték Hivatal Szily János utca - Petőfi út sarok – *Savaria beépített területén (67951, 22815) van*

❑ Paragvári és Petőfi út sarok – *a római kori, feltételezett ipari negyed érinti (26706, 67951)*

❑ Paragvári út 1. önkormányzati ingatlan és mögötte lévő tömbbelső – *a római kori, feltételezett ipari negyed érinti (Nyilv. szám: 26706, 67951, 22812)*

❑ Intermodális központ tervezett területe (7016; 7017/1; 7017/2; 7029/3; 7029/5; 7029/6; 7030; 7027; 7028 hrsz) – *a római kori, feltételezett ipari negyed (Nyilv. szám: 26706, 67951) érinti, Savaria beépített területe (67951, 22815) és É-i és / vagy K-i temetője (67957) szomszédságában van*

❑ Ady téri buszpályaudvar az intermodális központ felépülését követően hasznosíthatatlanná váló területe – *Savaria beépített területén (67951, 22815) van*

❑ Volt börtön területe – *Savaria beépített területén (67951, 22815) van*

❑ Volt Sylvester János Nyomda Kiskar u. 6. (5903/4 hrsz) - *A Perint revitalizációja során,*

annak teraszain pl. őskori települések, medrében különböző korú hidak elemei és áldozati

emlékek felbukkanása remélhető. Savaria Ny-i temetője és a Csónakázó-tó, valamint az

Aranypatak környéke nagy, komplex lelőhely része (67953)

- ☐ Kiskar utca – Bürü utca – Perint-patak tömb – *lásd az előzőt! (67953)*
- ☐ Tervezett Kőszegi utcai parkolólemez – *Savaria beépített területén (67951, 22815) van*
- ☐ Volt városi strand (2689 hrsz) – *a római kori, feltételezett ipari negyed (67955) érinti*
- ☐ Savaria szálló és az azt övező Mártírok tere – *Savaria beépített területén (67951, 22815)*
- ☐ Brenner villa, volt Casino (8533 hrsz) – *Savaria közelében, a városfalon kívüli település és temetkezések várhatók*
- ☐ Volt Szegedy kastély Szent István király utca (11836/2 hrsz) – *Savaria közeli települést (68023) érint*
- ☐ Szakorvosi Rendelő Intézet (SZTK) Márc. 15. tér 3. – *a római kori, feltételezett ipari negyed (Nyilv. szám: 26706, 67951) érinti*
- A Ferences kert (Nyilv. szám: 44543) fejlesztése újabb régészeti feltárásokat generál, hiszen ismert és védett régészeti lelőhelyről van szó.*

Az alábbi lakóterület fejlesztéseket a 2017-ben készült ITS nem preferálja.

Sorszám	Lakóterület megnevezés	Szerkezeti terv szerinti besorolás	Terület (ha)	Jelenlegi állapot
1.	87. sz. főúttól K-re, Minervától É-ra	Tervezett kertvárosias lakóterület	7,5 ha	Mezőgazd. terület
2.	Csók István utcától É-ra	Tervezett kertvárosias lakóterület	6 ha	Mezőgazd. terület, faiskolai ültetvény
3.	Külső Rumi út – Komárom u.-i temetőtől Ny-ra	Tervezett kertvárosias lakóterület	12 ha	Mezőgazd. terület, Kedvezőtlen telekstruktúra
4.	Szabó Ervin és Kandó Kálmán utca között tervezett lakóterület	Tervezett kertvárosias lakóterület	2,6 ha	Mezőgazd. terület
5.	Újvilág utca és Körgyűrű között, Rumi út Ny-i kortalján tervezett lakóterület	Tervezett kertvárosias lakóterület	16,6 ha	Mezőgazd. terület
6.	Körgyűrűtől D-re, Rumi úttól Ny-ra, Acsádi Ignác u.-tól É-ra	Tervezett kertvárosias lakóterület	3 ha	Mezőgazd. terület, 86. sz. főút védőtávolsága mentén
7.	Kukulló dűlő, Oladi fennsík	Tervezett kertvárosias lakóterület	5,3 ha	Mezőgazd. terület
8.	Villa Olad, Oladi fennsík	Tervezett kertvárosias lakóterület	20,7 ha	Mezőgazd. terület

9.	Olad, Dombtető u.-tól Ny-ra, Wimmer Á. u.-tól É-ra	Tervezett kertvárosias lakóterület	6,6 ha	Mezőgazd. terület
----	---	--	--------	----------------------

De ha a fenti területeken mégis építő tevékenység kezdődne, a következőket nem árt figyelembe venni:

Az 1. sorszámú tervezett lakóterületen a Minerva lakópark területének régészeti jelenségei nagy valószínűséggel folytatódnak É és Ny, valamint K felé is. A Metro áruház körüli vegyes célú területen és a Minerva lakópark még beépítetlen telkein szintén nyilvántartott lelőhelyek (31233, 40862, 43605-43612, 62026, 67943) vannak. Ezért itt próba- és megelőző feltárások várhatók. Eredményük lehet: ős- és római kori településnyomok, sírok. Ásatóként a terület őskori emlékeiről 2004-ben megjelent könyvemben írtam.

A 2. sorszámú tervezett lakóterületet a 40820, 21364 nyilvántartási számú régészeti lelőhelyek érintik.

A 3–6. sorszámú tervezett lakóterületeken nem tudunk régészeti fedettségéről.

Az Oladi-plató lakóparkja esetében – a korábbi feltárások ellenére – a még beépítetlen telkeken és az esetleg beépítésre szánt részeken (lásd fent ITS p. 41. táblázata: 7–9. sz. területek = Kukulló dűlő, Villa Olad, Olad Dombtető utcától Ny-ra, Wimmer Á. utcától É-ra) a régészeti megfigyelést követő megelőző feltárások várhatók. Eredményük lehet: ős- és római, valamint középkori települések elemei. A Plató lakóparkja magyar és közép-európai szempontból is fontos lelőhely (21405, 67937nyilv. azonosító), az itt előkerült közel 100 db késői újkőkori és rézkori idolk (agyag szobrocskák) miatt. Egy kiállítás-sorozat és annak háromnyelvű katalógusa miatt mára már európai hírű lelőhely. Teljeskörű feldolgozása és közzlése még a jövő kutatásának feladata. Erre, hajdani ásatóként sincs már igazán hatásom.

Zanat belterületének Ny-i szélén, a régi úttól É-ra és D-re várhatóak a római kori villagazdaság (feltárt részletét, kb. 5–10 %-át ismerjük az 1999. évi elkerülő útépítésnek /Zanat I. 3. lelőhely: 68025 nyilv. azonosítójú/ köszönhetően) további részei. Ez a territórium ma ismert legkorábbi és legtávolab élő villagazdasága volt. Sajnos, az ásató Sosztarits Ottó, máig nem közölte.

Szentkirály elbontott középkori templomának (26731 nyilv. számú) templomkörüli temetője okvetlenül védendő, de feltárandó, ha a környék bármilyen bolygatására kerülne sor.

A tervezett belső, önkormányzati útfejlesztések az alábbiak:

Sorszám	Közkedési fejlesztés megnevezése	Szerkezeti terv szerinti besorolása	Jelenlegi állapot
---------	-------------------------------------	--	-------------------

1.	Saághy utca hiányzó szakaszának kiépítése	Tervezett városi forgalmi út	Nyomvonala biztosított
2.	Puskás Tivadar utca É-i kikötése az elkerülő útig	Tervezett városi forgalmi út	Vasúti átvezetés GYSEV ZRt-vel egyeztetendő
3.	Oladi lakótelepet feltáró gyűjtőút kialakítása	Tervezett gyűjtőút	A szerkezeti terven jelölt nyomvonal
4a.	Váci Mihály utca - Paragvári utca-Alsóőr utca összekötése (62478, 21372, 67955)	Tervezett gyűjtőút	Volt Pinkafői vasút nyomvonalát és a LATEX gyártelepet érintő nyomvonal
4b.	11-es Huszár út és Lovas utca - Söptei út összekötése	Tervezett gyűjtőút	Részben a VASÉP telep felosztásával és a Pinkafői vasút nyomvonalát az út területe rendelkezésre áll
5.	Vasút utca bevonás a belvárost övező körgyűrű rendszerbe	Tervezett forgalmi út	Intermodális csomópont kialakításával egyetemben megvalósítandó
6.	Szent Márton út és Pázmány Péter körút összekötése, a körút bezárása	Tervezett forgalmi út	Vizsgálandó a Szent Márton temető és vagy vasútterület igénybevétele, műszaki megvalósíthatósága
7.	Semmelweis utca és Éhen Gyula városrész összekötése Alkotás utcai híd vagy aluljáró	Tervezett gyűjtőút	Új városi léptékű hálózati elem, további műszaki vizsgálat szükséges

Ezen utak valamint híd / aluljáró kivitelezése során számítani lehet a római kori város, valamint temetőinek és iparos negyedeinek, esetleg a középkori falvak részleteinek felbukkanására. Nem kizárt tehát a kivitelezői folyamat lassulása. Különösen az alábbi esetekben:

Az 1. sorszámú tervezett út kivitelezése sértheti a 67955, 68035 nyilván. azonosítójú régészeti lelőhelyeket.

A 4a. sorszámú tervezett út kivitelezése a 62478, 21372, 67955 nyilván. azonosítójú régészeti lelőhelyek sérelmére történne.

A 4b. sorszámú tervezett út kivitelezése sértheti a 67955 nyilván. azonosítójú régészeti lelőhelyet.

Az 5. sorszámú tervezett út kivitelezése sértheti a 67957 nyilván. azonosítójú régészeti lelőhelyet.

A 6. sorszámú tervezett út kivitelezése a 21424, 67957 nyilv. azonosítójú régészeti lelőhelyek sérelmére történne.

A 7. sorszámú tervezett út kivitelezése sértheti a 67957 nyilv. azonosítójú régészeti lelőhelyet.

Különleges terület a Jáki u. temető (21347, 67949 nyilv. számú). Az azt működtető vállalkozás figyelmét célszerű felhívni a hatályos törvények betartására. Ugyanis jogkövetés esetén nem fordulhatott volna elő, hogy egy bronz kincsleletet a sírásást követően, 10 évvel később vásárol meg (!) a múzeum a találóktól. A kincsleletet itthon és külföldön is részben publikáltam. Újabb kincsleletek, vagy a település folytatása, netán a korabeli temető előkerülése várható.

Ugyanez igaz a Zanaton működő templom (43849) körüli temető esetében is. Az előbbihez hasonló a helyzet, ugyanis a sírok bolygatott földjében (sírhint) ősz- és Árpád-kori edénytöredékek találhatók.

„A város ipari parkja (*Claudius – a Szerző megjegyzése*) gyakorlatilag betelt, elfogytak azok a területek, melyeket az önkormányzat kedvezményesen tudna a befektetők számára kínálni, ami újabb, a város tulajdonában lévő területek fejlesztését igényli. A fejlesztések tervezett helyszíne a volt honvéd laktanya területe, a repülőtér irányába. A terület fejlesztésében a városnak együtt kell működnie az összetett tulajdonviszonyok miatt Söptével és Gencsapáttal.”

(Közös jövőnk Szombathely, 2011. p. 6.)

„Ha a Vas megyei területrendezési terv nem módosul, követve az OTRT új előírásait, akkor a 76/2009. (IV. 8.) Korm. rendelet alapján területrendezési hatósági eljárások és beillesztéssel lehet **Szombathely-Gencsapáti-Söpte** területén a települési térség övezetét kijelölni.

Az **északi ipari terület** (Szombathely MJV tulajdonából érintett: 019/1; 019/4; 019/7 és 019/8 hrsz., Gencsapáti tulajdonából: 0100/1; 0100/3 /volt honvédségi területek/ és 0100/4 és 0100/5 hrsz. /reptéri kifutó/, Söpte tulajdonából: 0104/1; 0104/2 hrsz. ingatlanok, amelyekből előbbinek 2/5 része Pöpte önkormányzatáé, s a 0104/2. egészében a MJV tulajdona) első nagyméretű részének és egészének kialakítására és ipari beruházások megvalósítására alkalmas, közművekkel ellátott és utakkal feltárt építési telkeket kell biztosítani. Az infrastruktúra fejlesztésének az ipari terület egészét ellátó közművekkel és feltáró utakkal (Söptei út felújítása, északkeleti elkerülő út megépítése), a közművek ellátó és elosztó hálózat kiépítésére is javaslatot kell tenni.

Vizsgálni kell a hálózati kapcsolatok szempontjából legoptimálisabb kapcsolatok kiépítését, miközben a kialakítandó közlekedési területeket is figyelembe kell venni. A villamosenergia ellátását a Vépi úti alállomástól indulóan, a gázellátást a Sárdi-ér utcai fogadótól kell biztosítani. A vízellátást és szennyvízelvezetés megoldási lehetőségét a tényleges igények ismeretében lehet és kell méretezni.”

(ITS 2016. p. 43.)

A Claudius Ipari Park eddigi fejlesztése során – különösen a kezdetén – az örökségvédelmi jogszabályt nem tartották be. A 21. századtól azonban, amikor erre figyeltek, azonnal előkerültek az ős-, római és középkori emlékek (utak, településnyomok: pl. Belső lapos alma dűlő – Nyilv. azonosító: 68165).

Az utóbbi szemléletmóddal, korrekten, a régészeti előkutatásokat elvégezve kell az Északi ipari-szolgáltató területet előkészíteni a beruházók számára. A Repülőtér területén és környékén, a honvédségi területen, illetve Gencsapáti és Söpte kapcsolódó részein van ugyanis ős-, római és középkori régészeti érintettség is, összesen 14 lelőhelyen. Célszerű ezek szondázása, s ha szükséges megelőző feltárása még a beruházások megkezdése előtt, azok zökkenőmentes lebonyolítása miatt.

A Reptér területére, valamikor a 21. század első évtizedének közepe táján dr. Ecsedy István készített szakértőként hatástanulmányt. Jómagam pedig 2015-ben az Ipari park tervezett söptei részére.

Több területen képzelhető el – az őskoriak mellett – olyan kulturális örökség (elsősorban kőből épített, illetve tartós anyagból kivitelezett) emlék előkerülése, amely a tervezett változtatás részleges áttervezését eredményezheti, esetleg gondoskodni kell a jelenségeknek a jövő generációi számára történő megőrzéséről, netán megfontolás tárgyává kell tenni néhány emlék bemutatását. Ez a beruházó (nem feltétlenül a MJV) tőkeerősségétől függően valósítható meg, és a szombathelyi Járás Örökségvédelmi Hivatala határozata által determinált. Fontos persze – ha az értékesítendő terület a MJV tulajdonát képezi, egyúttal a későbbi jogvitákat elkerülendő – e tény tudatosítása a beruházóban. Az sem lehetetlen, hogy a MJV a beruházót szerződésben kötelezze (természetesen anyagi kötelezettségvállalással együtt) az esetleg előkerülő emlékek városi érdekből történő megőrzésére.

Külön kategóriába tartoznak az állami beruházásként a város határában épülő elkerülő- és beérkező utak, illetve ezek szélesítése. A régészeti munkálatok költségeit természetesen az útépités központi (állami) céllelőirányzatában kell biztosítani. Erre a tervezők figyelmét már az egyeztető tárgyalások során a MJV képviselőinek fel kell hívni.

Az alábbiakat olvashatjuk az ITS-ben: „*Tranzit közlekedési hálózati fejlesztési igényei:*

A település figyelmét a megvalósult M86-os autótutat követően a 86-os főút Szombathely-Egyházásrádóc szakaszának mielőbbi kialakítására kell fordítani. (Itt található a

Gyöngyöshermáni kavicsbánya, amelynek környékén régészeti lelőhely van! – a Szerző megjegyzése.) Ugyanolyan fontos a 87. sz. főút hiányzó szakaszának az északi elkerülőnek a megvalósítása, amely magába foglalja a 87-es főút gencsi egyenesének vasútvonal keresztezése nélküli folytatását *(Az érintett területen és szomszédságában nyilvántartott régészeti lelőhelyek vannak! – a Szerző megjegyzése.)*, és a 89. sz. főút összekötését *(Az érintett területen és szomszédságában nyilvántartott régészeti lelőhelyek vannak! – a Szerző megjegyzése.)* a Zanati úti feljáró rendszerig. Az északi elkerülő út nyomvonalát és csomóponti kialakítását az északi ipari park kiszolgálásával egyetemben kell véglegesíteni. Javasoljuk a Söptei út esetében a különszintű találkozás kialakítását preferálni annak érdekében, hogy a Bécs és Felsőőr felé menő forgalom, illetve az északi ipari zóna kiszolgálása minél vonzóbb útvonal legyen.”

Az állami utakkal kapcsolatosan a hatályos jogszabály (496/2016. (XII. 28.) Korm. r. 3. § (3)) szerint amúgy is Előzetes Régészeti Dokumentációkat kell készíttetni, így a most még nem látható részletek / nyomvonal-verziók alapján a régészeti örökség védelmével kapcsolatos teendők világosak lesznek.

Az Ausztria – Szombathely vasútvonal esetleges újraindítása és ezzel összefüggő építése esetén (a régi nyomvonalon is, ahol akkor nem volt sem régészeti megfigyelés, sem kutatás) próbaásatás – a közeli, nyilvántartott lelőhelyek miatt – bizonyosan valószínűsíthető.

Szombathely egyedileg / kiemelten védett régészeti lelőhelyein a következő emlékek érdemelnék fokozott figyelmet:

1. A RÓMAI KORI VÁROS FORUMA valószínűsíthetően a Fő tér és a Kőszegi utca találkozásának térségében terül el (Fő tér északnyugati része, Fő tér 12-15., Széchenyi utca 1., 2., 4-6., Kőszegi utca 1-15.). A területtel kapcsolatos bármely beruházást az egykori beépítettség sűrűségére és a forum tudományos fontosságára való tekintettel különös körültekintéssel szabad csak tervezni! Az esetleges beruházás során előkerült leletek és emlékek megőrzésén kívül döntés szükséges a bemutatathatóságról vagy állapotuk megfelelő fenntartásáról is. Csak ezek után lehet a végleges terveket elkészíteni és a kivitelezést megkezdeni.

Amennyiben egy beruházás miatt sor kerülne az elkerülhetetlen megelőző régészeti feltárássra, az ennek során előkerülő jelenségek *in situ* bemutatása még akkor is kívánatos, ha ennek érdekében a terveket alapvetően meg is kell változtatni. Egyedülálló lehetőség

kínálkozik ugyanis a római kori város központi terének, és több középületének megismerésére, egyúttal megőrzésére és bemutatására.

2. ROMKERT, NYUGATI VÁROSRÉSZ, FAZEKAS NEGYED: Az Ady Endre téri buszpályaudvar költözése esetén egyedülálló lehetőség nyílik Szombathely legnagyobb felületű romterületének további bővítésére. Nem feltétlenül a bemutatandó emlékek területét szükséges növelni, sokkal inkább – a zöldfelület növelése mellett – kiszolgáló épületek, pl. információs központ létesítésére lenne szükség. Szombathely korábbi (az 1960-as évektől) fő turisztikai attrakciójának és célpontjának egy lehetséges bővítéssel és rendezéssel lehetősége lenne egy majdani, a római város számos középületét, városfalát, szentélyét, császári palotáját, fazekas negyedét bemutató „Savaria Régészeti Park” fontos részévé válni. Amennyiben az Ady Endre téren további beruházások történnek, mindenképpen szükség van régészeti megelőző feltárás(ok)ra, amelyek alkalmával a Romkertből ismert épületek, utak, városfal folytatásai kerülhetnek elő.

3. ISEUM: a hitelesítő tervátsatások 2001–2003 között lezajlottak, majd 2009-ig megtörténtek a kivitelezést megelőző feltárások. A tudományos feldolgozás, kiértékelés első fázisa 2013-ban könyv formában jelent meg. Közben a szentély új rekonstrukciójának kivitelezése és megnyitása (Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház) 2013. március 5-én megtörtént. A rekonstrukció a Ferences kerttel és a Romkerttel együtt egy lehetséges Savaria Régészeti Park gerincét alkothatja.

4. A RÓMAI KORI SZÍNHÁZ (Középhegyi úti esetleges építkezések): 2016-ban megejtett geofizikai felmérése, majd szondázó jellegű feltárása érdemi információkkal nem szolgált. Legalábbis a régészeti örökség szempontjából nem. A lelátószerű terület környéki telkek természetesen nagyon frekvenciáltak, a római kori kiszolgáló létesítmények miatt. Az esetleg előkerülő maradványok megőrzése, későbbi bemutatásának biztosítása a jelen generációinak feladata.

Az egyedileg védett területen kívül található, fokozottan veszélyeztetett lelőhelyek a beruházásokkal lehetőség szerint elkerülendők.

1. Valamennyi korból származó **temető**: Savaria temetőinek nagy része egyedileg nem védett, éppen ezért a legjobban veszélyeztetett részét képezik Savaria római kori örökségének. Ugyanakkor bizonyos temetőrészletek feltártak és a maradványaik nyilvántartásban szerepelnek, tehát védettek. Ugyanez az állítás igaz a középkori temetőkre

is, annak ellenére, hogy a templomok műemlékileg védettek. Célszerű és törvényszerű ezután, hogy a római és a középkori temetők területét – amelyek a hatástanulmány alapján jól körvonalazottak, illetve a templomok által meghatározottak – lehetőség szerint el kell kerülni. Ha erre nincs mód, úgy minden esetben el kell végez(tet)ni a régészeti megelőző feltárást, hiszen a sírok sokasága alkotja a temető egészét. (Pl. a Gagarin u. – Liget Hotel – Kálvária – Kálvária út térségében Savaria Ny-i temetőjének /67953 nyilván. számú/ több csoportban csupán kb. 100 sírja ismeretes; a K-i, ókereszténynek is nevezett temetőnek /67957 nyilván. számú/ kb. 300, ugyanitt az Árpád-kori temetőnek kb. 130, az É-i temetőnek /Paragvári u. környéke/ kb. 150 sírja: 67955 nyilván. számú).

2. A **savariai lándzsások** feltételezett erődjének, valamint a tartományi gyűlés és a **császárkultusz** központjának és szentélyének (70037 nyilván. számú: Körmendi út – Óperint utca) több részletpontja ismeretes. A területen több üres telek beépítése várható, ezért fokozott figyelemre van szükség. Az elkerülhetetlen – és csak az örökségvédelem által engedélyezett – beruházások területét megelőző feltárásokkal kell megkutatni. Ezek akár bemutatásra érdemes, épített emlékek előkerülését is eredményezhetik. Következmenyként felmerülhet az átterveztetés lehetősége is. A feltételezett építmények folytatódhatnak a nyilvántartott lelőhely határán túl is, ahol megmaradásuk fokozottabb veszélynek vannak kitéve.

Egyéb (feltételezett) védendő emlékek:

A római kori város vízellátása szempontjából igen fontos terület az ún. Bagolyvár épülete és kertje. A kutatás azt feltételezi, hogy ez az épület és környezete rejti a colonia vízelosztó medencéjét.

A római kori város Ny-i falának pontos helye máig ismeretlen. Azaz a Király u.-tól K-i irányba, a Gyöngyös-patakig fokozott figyelemmel kell eljárni a tervezés és kivitelezés során.

A műemlékileg védett belváros (különösen a Fő tér Ny-i területe) esetében vethető fel az a várostörténet kutatása szempontjából igen fontos és halaszthatatlan jövőbeni feladat, amelyet az ún. pince régészet fogalmával írhatunk le. Azaz felmérni a város régi pincéit, ugyanis a középkori házak már nem állnak. Az újkori pincék középkori részleteinek segítségével viszont következtethetünk a hajdani épületekre. Ezzel a módszerrel igen hasznos eredményeket tudhat magáénak pl. Buda, Pécs és Vác. A felmérés jól kamatoztatható – az emlékek megőrzése szempontjából, s az építési tevékenység közbeni

„váratlan eseményeket” kizárandó – a várostervezés során is. E program finanszírozása közben a MJV valószínűleg számíthat központi költségvetési támogatásra is.

Okvetlenül figyelemmel kell lenni – természetesen a püspökséggel együttműködve – a középkori Szűz Mária templom (vártemplom) esetleges feltárására, amelyről Hefele készített rajzot és leírást. Helye: a püspöki palota két szárnya között, illetve azoktól nyugatra. Ezt – megkutatása esetén – nem lenne haszontalan bemutatni sem. Miután a püspöki palota lebombázott szárnya helyén ez 2016-ban nem, csak a vár árkának folytatása került elő – nyugatabbra feltételezhető.

B) A régészeti műemlékek megújulásának és fenntarthatóságának gazdasági esélyei

A nemzetközileg – és nem csak szakmai-tudományos, de turisztikai szempontból – is jól ismert, már meglévő emlékek, az egyedi régészeti védelem alatt álló Iseum és a Romkert megtartását és fejlesztését biztosítani kell. Ezek kiválóan alkalmasak egy – Savaria több feltárt helyszínét egybefűző – **Régészeti park** kialakítására. Ennek részeként a turisták számára pl. a belépőt kedvezményes csomagban is árúsítani lehetne.

Az **Iseum** rekonstrukciójára már sor került. Ugyanakkor a további kutatás lehetőségét a későbbi generációk számára Figler András (1956–2010) a hajdani Kulturális Örökségvédelmi Hivatal helyi irodavezetője biztosította, hiszen nem engedett minden négyzetmétert feltárni. A **Romkert** kiválóan alkalmas egy római város négy évszázadon átívelő történelmének, régészeti periódusainak ismertetésére, valamint jelentős középületeinek (vámház, császári palota, fürdő, városfal, őrtorony, Mercurius szentély), a Borostyánkő út és a fazekas negyed egy részének bemutatására. Ugyanitt a középkori vár maradványai sem elhanyagolhatók. A korábbi kutatások eredményeinek publikálása, kontrollálása mellett elegendő hely áll rendelkezésre a terület bővítésre is (Ady téri buszpályaudvar költözése esetén).

Továbbá megfontolandó a Szt. Márton templom és környéke (**Szt. Márton kultuszközpont**), valamint a Kőszegi u.-i (házsor szanálása, de beépítést mellőzve) **római kori forum** fentiekhez hasonló módon történő kezelése. Ezeken a területeken mindenképpen szükséges előzmény a régészeti kutatás. Idővel e területeken is kialakíthatók a zöldövezeti romterületek, amelyek a városlakóknak is kellemes kikapcsolódást jelenthetnek. Ezeket a területeket a Régészeti parkhoz lehetne majd kapcsolni. Ugyanakkor az igénylő városlakók

számára egy kedvezményes, évi „bérlettel” a Régészeti park egészét látogathatóvá, rekreációs területté lehetne tenni.

A Kálvária előtti részen – a theatrum helyén (nyilv. szám: 21346) – római kori hangulatot idéző szabadtéri színpad kivitelezése számomra nem tűnik eretnek gondolatnak.

Mindezek a tervezett / tervezhető fejlesztések hiteles, attraktív és csak Szombathelyre jellemző háttérrel biztosítanak Közép-Európa legnagyobb jelmezes szabadtéri programjának, a Savaria Karneválnak. Mindezek az unikális emlékek – megfelelő marketing esetén és a nemzetközi tapasztalatok szerint is – jelentős és állandó jellegű idegenforgalmi vonzerőt jelenthetnek, így a városban töltött vendégéjszakák számának növekedését (azaz adóbevételt) eredményezhetnék.

A fentiek alapján belátható és egyértelműen leszögezhető, hogy a városnak – a hatályos 2001. évi LXIV. törvényen túl is – rövid és hosszú távon egyaránt érdekében áll meglévő régészeti örökségének védelme, de a még ismeretlen elemek kutathatóságának biztosítása is.

A bármilyen korú régészeti örökség emlékek pusztulását (elpusztítását) el kell kerülni, hiszen az utóbbi másfél évezredben, különösen a 19. század utolsó harmadától folyó modern kori építkezésektől kezdődően a mai napig – bizonyíthatóan – komoly értékek semmisültek meg.

Ezt a negatív tendenciát nem csak megállítani, de megfordítani is kötelessége a MJV mindenkori önkormányzatának, hivatala tervezésben és kivitelezésben érintett tagjainak, de a várostervezésben érintett minden intézménynek és személynek, s nem utolsósorban a létesítmények tervezőinek.

A kulturális örökség régészeti emlékei országos gyakorlat szerinti megmentésének és hasznosításának prognosztizálható költségeit, azok mai árát a 496/2016. (XII. 28.) Korm. rendelet 5. melléklete tartalmazza a régészeti feladatellátás tevékenységei (pl. terepbejárás, geofizikai kutatás, légi fotó, szakfelügyelet, próba- és megelőző feltárás) szerinti bontásban.

A további – csak felsorolásra kerülő – költségfajták, amelyek nagyságrendje pontosan nem kalkulálható, hiszen függ a beruházás nagyságától és pl. az előkerülő emlék eszmei és

tudományos jelentőségétől, az emlék nagyságától és a védelem (megőrzés), avagy bemutatathatóság minőségétől:

- A beruházás áttervezése.
- Az emlék nem kerül bemutatásra, csak az építkezés közben és azt követően a megőrzéséről gondoskodni kell. Ekkor pl. geotextil, kavicsborítás vagy a Járási Örökségvédelmi Hivatal előírása szerint kell eljárni.
- Az emlék bemutatásra kerül. Nyilván más költséget jelent a részleges (1. a beruházás megvalósulásának esete) és mást a teljes körű bemutatás (2. a tervezett beruházás részben vagy egészében meghiúsul). Mindkét alternatíva felveti a műemlékes terveztetés költségét, majd az 1. esetben kisebb (néhány MFt – 10-20 MFt), a 2. esetben nagyobb (több 10 MFt-os) helyreállítási összeg kérdését.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A vizsgálat eredményeként közel 390 db régészeti lelőhelyet (azaz régészeti örökség ingó és ingatlan elemet) **regisztráltunk a MJV területén.** Számuk a nyilvántartás anomáliái miatt pontosabban nem határozható meg. Ugyanazon lelőhely ugyanis több számon is szerepel. A legkirívóbb eset a Metro áruház – Minerva lakópark lelőhelykomplexum esetében tapasztalható, amely a 31233, 40862, 43605-43612, 62026, 67943, azaz 11 számon szerepel. Ezeket 2008-09-ben össze kellett volna vonni. 24 db lelőhelykomplexum (a nyilvántartás elnagyolt jellege miatt ez közel 3 tucat lelőhelyet fed) rendelkezik valamilyen szintű védettséggel, illetve 3 terület régészeti érdekű (lásd az excell táblázatban a „védett terület” fülnél). Ugyanakkor 16 db lelőhelyet érint a Gencsapáti és Söpte határából történő földrészlet bevonás a tervezett É-i ipari-szolgáltató területbe.

A lelőhelyeket három (őskor-, római- és középkor: 1–3. melléklet) régészeti-történeti korszak / időszak szerint rétegzett és az összes lelőhelyet is tartalmazó digitális térképállományban (dwg) a településtervező Gergye Péterrel egyeztetett, áttekinthető módon rögzítettük. A lelőhelyek keresése, a tájékozódás, azaz a régészeti érintettség megállapítása a Megbízó és / vagy bármely beruházó számára a helyrajzi számok, de az utcanevek alapján is lehetséges.

A város területe meglehetősen sűrűn beépített. Ugyanakkor további, és értelemszerűen elkerülhetetlen fejlesztések fogalmazódtak meg. Úgymint: új lakóterületek kialakítása, ipari-szolgáltató terület (É-i) kialakítása és beépítése (Claudius), belterületi/önkormányzati és állami utak szélesítése és új nyomvonalon történő kivitelezése, valamint további vonalas beruházások (pl. gáz, víz, szennyvíz, informatika) megvalósítása várható. Mindezek mellett természetes az elavult, amortizálódó kommunális létesítmények felújítása, cseréje. Az ezekkel összefüggő beruházói-kivitelezői tevékenységek során a területileg illetékes örökségvédelmi hatóság előírásai szerint kell eljárni.

A hatástanulmány készítése során – figyelembe véve az ITS megállapításait – világossá vált, hogy az elkövetkezendő évtizedben a meglévő **lakóövezeti** területek sűrűbb beépítése, vagy bővítése javallott. Nyilván ott, ahol arra lehetőség van (pl. Oladi plató). Ha mégis sor kerülne újabbak kialakítására, és ott régészeti örökség emlékek előkerülése várható, akkor próba- és megelőző feltárások lefolytatására (idővesztéssel, költségkiadással jár) lehet számítani.

Az sem képezheti vita tárgyát, hogy a **belvárosi régióban** – különösen a már évtizedek óta egyedileg védett területeket – a beruházásokkal lehetőség szerint el kell kerülni. A jog szerint nem engedhető meg olyan tevékenység, amely a lelőhelyek akár részleges állapotromlását eredményezheti (Kötv. 13. § 1). Amennyiben ez nem lehetséges, megkülönböztetett figyelemmel szabad csak eljárni és komoly következményekkel lehet számolni. Legyen az régi épület vagy épületegyüttes szanálása, avagy terület funkcióváltása (pl. Ady tér, intermodális központ, börtön), netán közműépítés, vagy annak rekonstrukciója. E területen szinte minden esetben megelőző régészeti feltárásokra fog sor kerülni, ha egyáltalán a Járási Örökségvédelmi Hivatal engedélyezi az építési tevékenységet.

Az **Iseum** (nyilv. azonosító: 22803), a **Romkert** (nyilv. azonosító: 22816) és a **Kálvária** környezete (azaz a római kori színház és térsége, nyilv. azonosító: 21346) lehetőség mindenfajta földmunkával elkerülendő, hiszen egyedileg nyilvántartott, országos hatályú régészeti védelem alatt állnak.

Világos az is, hogy Gyöngyös és a Perint között található, sűrűn lakott és régészetileg védett belvárosi övezetet a római kori város ipari negyedei és temetői veszik körül. Ezeket – a térképeken rögzített jelenség- és lelet-előkerüléseket – csak szerves egységben lehet értelmezni. Így – mivel nyilvántartottak – általános védelem alatt (Kötv. 11. §) állnak. Ezek károsodása már óriási méreteket öltött, nem utolsósorban a korlátozott (és korlátolt

szemléletű) védelem miatt. Márpedig ezeket a földmunkával járó fejlesztésekkel el kell kerülni (Kötv. 19. § 1). ***Mindezek ismeretében feltételezhető, hogy az országban egyedülálló, több évezredes kontinuitással büszkélkedő város védett területének kiterjesztését a Savaria Múzeum vagy a Járási Örökségvédelmi Hivatal javasolni fogja.***

A **barna- és zöldmezős beruházások** (pl. 11-es Huszár laktanya, D-i elkerülő út, É-i ipari-szolgáltató terület) esetében fokozott figyelemmel kell eljárni. Ugyanis az utóbbi évtized(ek) anomáliái (pl. D-i elkerülő út 1990-es évek elején kivitelezett szakaszának régészeti kontrollt mellőző megépítése, a Metro áruház építése körüli botrány, a Claudius Ipari Park kezdetén az örökségvédelmet mellőző szemlélet) azt jelzik, hogy az állami bonyolító és a multinacionális cégek is hajlamosak – az európai normáktól eltérve – „balkáni” módon eljárni, azaz a hatályos törvényt és rendeleteket megkerülni. E területeken a szigorú odafigyelést azért is szükségesnek tartom és javaslom, mert pl. az őskori emlékek mellett a római kori utak és villák (pl. a Zanat Ny-i részén részben feltárt: 68025 nyilv. azonosítójú), de a közép- és kora újkori magyar történelem emlékei ezekben a régiókban maradtak meg a leginkább, ugyanakkor a legkevésbé látványosan.

Itt nem is igazán várható olyan emlékek előkerülése, amelyek a tervezett beruházásokat ellehetetlenítenék. A Járási Örökségvédelmi Hivatal azonban természetesen bármely – általa – indokoltnak tartott esetben jogosult a védelem előírására.

Általánosságban tehát megállapítható és rögzíthető: a földmunkák, az építkezéseket megelőzően (feltárásokon) és kivitelezés közben is kerülhetnek elő olyan kulturális örökség emlékek, amelyeket fenn kell tartani, meg kell őrizni az utókor számára. Elképzelhető azonban, hogy ehhez elegendő a speciális módon történő visszatemetés, esetenként az alapozás stb. átterveztetése, s csak a beruházó hajlandósága – vagy központi szándék, netán kötelezés – esetén következhet helyreállítás és bemutatás. Utóbbi költségei természetesen tetemesebbek. Mindenesetre le kell szögezni: a teendőket illetően a Járási Örökségvédelmi Hivatal határozata kötelező érvényű.

A kulturális örökség régészeti emlékei országos gyakorlat szerinti megmentésének és hasznosításának költségeit, azok mai árát a 496/2016. (XII. 28.) Korm. rendelet 5. melléklete tartalmazza a régészeti feladatellátás tevékenységei (pl. terepbejárás, geofizikai kutatás, régészeti megfigyelés, próba- és megelőző feltárás) szerinti bontásban.

Komoly nagyságrendű kiadások azonban nem is annyira az építkezéseket megelőzően (feltárások), de azt követően (áttervezés, védelem, megőrzés, bemutatás) várhatók inkább, igaz folyamatosan. Logikusnak látszik azért évi néhány MFT-ot a régészeti kutatás és a megőrzés céljaira a MJV, illetve a fenntartásában működő Savaria Múzeum éves költségvetésébe betervezni.

A város létével, változásaival összefüggő tevékenységek nem csak várospolitikai, de tudományos szempontból is tervezhetők és lebonyolíthatók, természetesen megfelelően konstruktív és előrelátó együttműködést feltételezve. Itt mindhárom fél (a MJV, a régészettudományi kutatás és a Járási Örökségvédelmi Hivatal) érdekei értelemszerűen azonosak: az emlékek megismerése, megőrzése és lehetőség szerinti bemutatása (vagy utóbbi biztosítása a jövő generációi számára) a felsoroltak együttes munkálkodása által képzelhető csak el. A város jelenében és jövőjében – véleményem szerint – egyre inkább fontos szerepet játszó idegenforgalomban alapvető vonzerőt jelent a kulturális örökség, amelynek nem elhanyagolható részét képezik a régészeti elemek.

A kulturális örökség régészeti elemeinek bemutató helyeinek esetleges kibővítése (pl. Romkert, Ferences kert), netán újak (pl. Fórum, Szt. Márton templom környéke) létesítések azonban nem szabad csak a létrehozás egyszeri – ugyanakkor nem kis nagyságrendet jelentő – költségeivel kalkulálni, de a folyamatos működtetés (pl. állagmegóvás, fejlesztés, őrzés, PR) kiadásaira is gondolni kell.

Az utóbbi területek zöldövezeti jellegű kialakítása (ld. Romkert, Ferences kert) nem csak a városlakók általános komfortérzetét növelné és az egészséges környezeti kultúra fejlődését jelenthetné, de az ideérkező idegent is arra készítheti, hogy több napot töltsön itt, vagy később visszatérjen a településre.

A jelenleg hatályos jogszabályok szerint a Város területén szakhatóságként a Vas megyei Kormányhivatal Szombathelyi Járási Hivatal Járási Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatala (9700 Szombathely, Bejczy u. 1–3. tel: 94-520-355, fax: 94-313-020, Hajdú István hivatalvezető. E-mail: epitesugy@szombathely.jaras.gov.hu) az illetékes.

A Város területén a régészeti feladatellátásra a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum (9700 Szombathely, Kisfaludy S. u. 9. tel: 94-313-736, Csapláros Andrea igazgató.

Titkársági e-mail: igazgatosag@savariamuseum.hu) jogosult. Ebből következik, hogy az esetleg előkerülő régészeti leletek végleges befogadásáról szóló 52/2016. (XII. 29.) EMMI rendelet szerint azok ebbe az intézménybe kerülnek.

6. NYILATKOZAT

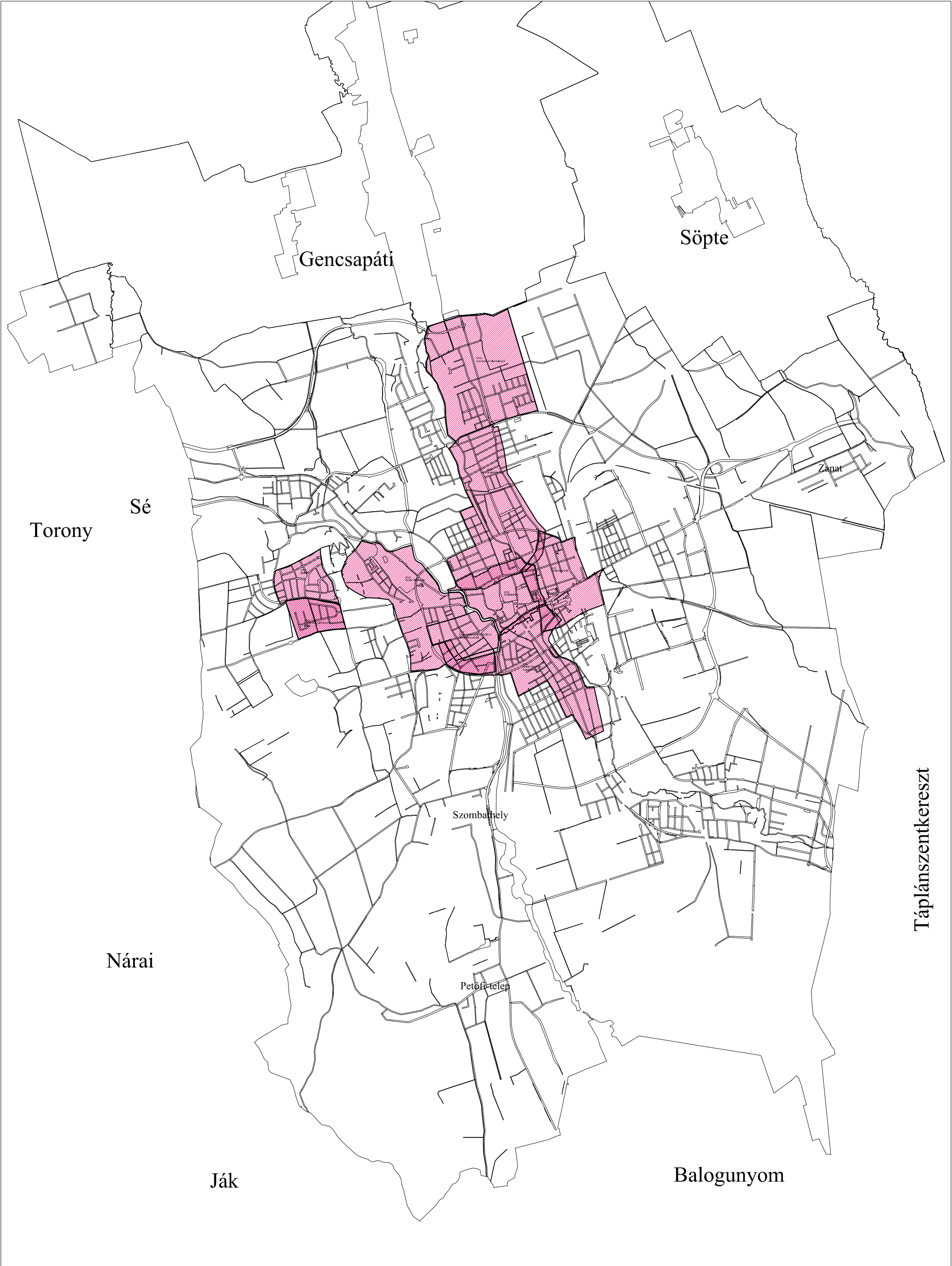
A hatástanulmány készítőjeként kijelentem, hogy a régészeti hatástanulmány az örökségvédelmi jogszabályok és a hatósági eljárások figyelembe vételével készült.

A hatástanulmány 2 (két) db nyomtatott, aláírt példányát és 2 (két) db digitális változatát DVD-n a Megrendelőnek, illetve 1 (egy) digitális változatát a településtervezőnek (Gergye Péter), továbbá 1 (egy) nyomtatott és 1 (egy) digitális verzióját a szombathelyi Járási Örökségvédelmi Hivatalnak, valamint 1 (egy) nyomtatott és 1 (egy) digitális példányát a Savaria MHV Múzeumnak adtam át, illetve juttattam el.

A hatástanulmány készítőjeként kijelentem, hogy régész diplomával rendelkezem, és 2001-től ezen a területen szakértőként tevékenykedek. A 439/2013. (XI.20.) Korm. r. 4. § (1) a) pontja és a 496/2016 (XII. 28.) Korm. r. 69. § (2) alapján van jogosultságom a régészeti hatástanulmány elkészítésére.

Kőszeg, 2017. augusztus 23.

Ilon Gábor
régész (diploma: ELTE 1554/1986. sz.)
szakértő (névjegyzéki eng. sorszáma: Sz-56/2001)
9730 Kőszeg, Várkör 18. Tel: 06-30/88-46-735

Szombathely MJV Örökségvédelmi Hatástanulmány		Jelmagyarázat: - nyilvántartási szám - lelőhely név	
Szelvénytérkép (EOV): 51-213, 51-214, 51-223, 51-231, 51-232, 51-241, 51-233, 51-234, 51-243, 51-412, 51-221	Nyilvántartott régészeti lelőhelyei Római kor	Méretarány: 1: 45 000	- védett terület, római kor
		Dátum: 2017.08.21.	

Szelvéyszám (EOV): 51-213, 51-214, 51-223, 51-231, 51-232, 51-241, 51-233, 51-234, 51-243, 51-412, 51-221		Szombathely MJV Örökségvédelmi Hatástanulmány		Nyilvántartott régészeti lelőhelyei Őskor		Méretarány: 1: 45 000		Dátum: 2017.08.21.	
		Jelmagyarázat: 67959 - nyilvántartási szám Felső Sárdi-dűlő - lelőhely név - lelőhely, őskor							

Szelvénytérkép (EOV): 51-213, 51-214, 51-223, 51-231, 51-232, 51-241, 51-233, 51-234, 51-243, 51-412, 51-221		Szombathely MJV Örökségvédelmi Hatástanulmány Nyilvántartott régészeti lelőhelyei Római kor		Méretarány: 1: 45 000 Dátum: 2017.08.21.	Jelmagyarázat: Felső Sárdi-dűlő - lelőhely, római kor
---	--	---	--	--	---

